

WEL-EDLEN, ENDE HOOG-ACHTBAREN HEER, H. A. R.

JOHAN OLEM VAN WYNGAERDEN

President van den Hove van Hollandt,

A E N H A N G H S E L

Des Eersten Deels van de

SCHAT DER ONGESONTHEYT,

Welck is een

I N L E Y D I N G E

Tot de

HOLLANTSCH E

GENEES-MIDDELEN,

Ofte

KORT BERICHT,

*Dat elck LANDT genoegh heeft, tot onderhoudt van het
Leven, ende de Gesontheyt der Inwoonders.*

Wel-edelen, ende Hoogh-achtbaren Heere, H E E R

JOHAN OEM van WYNGAERDEN,

President van den Hove van Hollandt,
Zeelant, ende West-Vrieslant.

Mijn Heer, ende Vader,

Alsoo een yegelijk door de Nature
 selve geprickels wert om zyn lie-
 ve Vader-lands voor te staen, en-
 de dat Hollandt by alle de Werelt
 voor een wonder geacht wert, als
 war (gelijck de Roomsche histo-
 ry-schryver Strada selfs getuygt)
 zyt sommige Visschers schuyten een nieuwe Repu-
 blick het bofschierlick heeft opgesteken, dewel-
 ke alle daeg bstercker werdende, niemant b. Ven haer
 noch e lande en wil, noch ter zee en kan lijden: so en
 hebbe ick mede niet kunnen lijden, dat langer geloof
 zoude werden, daer ons Landt van alles so mildade-
 lick, ende genadelick van den goeden Godt versien
 is, alleen ongesegent was gebleven in Genees-midde-
 len, ende gedwongen zoude wesen met soo veel moey-
 ten, soo veel kosten, soo veel gevaers de selvige uyt
 een andere werelt te gaen halen. De schult hier van
 an is niet in't gebreck van't Landt, maer in onse an-
 ach-saembeyt. Alle onse wegen, weyden, vennen, duy-
 nen, waeren, brengen ons alderhande Krayden tot
 over-loet; waer van wy sommige gantsch niet en
 kennen, sommige alleen met de namen, welckers
 krayt in de Kruyt-beschryver, segghen ofte geen te
 zijn, (het w. lek walsch is) ofte immers (tot haer
 schanle, ende schade der gemeente) by haer onbekent,
 daer sy so veel weten te schrijven van de Uyt heem-
 sch. Wy behooren eerst te kennen de gene, die wy te
 buyt hebben, ende laten de andere voor de gene, daer
 sy wassen. Want ick bin versekert, dat men sulckx
 doende, zal bevinden, Hollandt volkomenlick ver-
 sien te sijn van al't gene, tot het leven, ende de ge-
 fontbeyt van noodt is. Of ick in dese Inlydinge tot

groeter werck het Hollandtschs Kruyt-recht wel be-
 waert, ende beweert hebbe, onderwerpe ick het ge-
 wijs van U Ed. als voorsittende in de lossticke ver-
 gaderinge, daer het Hollandts recht gerechtelick ge-
 w. s. m. w. r. Ick zoude mogen by sommige sebynen
 eenen verkeerden wegh ingegaen te wesen, als of
 Elculapius geen gemeenschap en hadde met Themist
 dan de selvige en is onder geen van alle de Goden
 groeter. Wan om hier niet te verhalen, gene ick ver-
 tijts over d. Ontleding geschreven hebbe, de Ge-
 nes-konste fiet op het Menschelicke Lichaem, het
 Hof op het Lichaem van de Gemeente. De Genees-
 konste verdriefft de onreson. heyt van haer Lichaem,
 Het Hof de Ongerechtigheyt. De Genees-konste
 helpt de bare uyt het Bedre, op stoel, het Hof op het
 Kuffin. Ende gelijck de Genees-meester zijne dranc-
 ken verandert na de jaeren van de gene, daer by over-
 gaet, na de jaer-gelijden, ende na de plaatsche. (Want
 anders dient een out man behandelt als een jongeling;
 anders in de somer, als in de winter; anders in Grie-
 ken-landt ofte Italyen, als in Hollandt;) en in alsoo
 strecken haer de Rechten ende Wett. n, zijnde niet
 anders als Genees-midlen van de Gemeene sake, na
 de verscheydenheyt der tijden, ende volckeren. Waer-
 om niet vreemt en is, dat in dingen die geheel verwal-
 len zijn, oock ongew. onlicke middelen w. r. den gen-
 gewint. Soo doet men in de Gemeene sake, vol-
 gens de Genees-meesters na leesse van Hippocrates.
 Welcken grootsten Genees-meester by alle in alles ge-
 volght, ick alhier in't bysonder volge. Dan de naer-
 ste gemeenschap die my de stoutigheyt gegeven heeft,
 om U Ed. dit toe te eygenen, is waer mede ick door
 U Ed. sonderlinghe gunste vercreet ben, van te
 zijn.

Mijn Heer, ende Vader,

U. Ed, dienst-plichtige Swager, ende diennae

JOH. VAN BEVERWYCK

HOLLANTSCHES GENEES-MIDDELEN

Tot de

HOLLANTSCHES GENEES-MIDDELEN.

Het Eerste Capittel.

1. Dat elke Vlek in haer eygen Land genoech heeft tot nootdrift.
2. Dat elke Landt versten is met Kruyd n voor de Sicten, d'e aldaer v. or-vallen.
3. Dat daerom s'omnigerhande Kruyden hier ende elders, in 't wilds van s'ls voor-komen.
4. Dat daerom oock de H. Schrif. u'e alleen gewag maecht van de Kruyden, die in 't H. Landt wass'n.
5. Dat de Griekische, ende Arabische genees-meeftes niet anders en doen; selver oock de Boeren, ende B. esten eenige weten.
6. Dat hierom die op 't Landt is, in de Stadt niet en behoef te loopen.

WY hebben een goet Spreekwoort hier te Lande, Dat Godt niet en laet, of hy salti wederom, ende dat hy een yeder kouw geeft, na sijne kleederen, de waerheit hier van konnen wy in alle Voickeren, ende alderhande Plaetschē aenmēcken, in de Oostersche landen, alwaer de stralen van de Son te heet schijnen, ende de lichamen schijnen te sullen verbranden, daer wert de Lucht alle jaers ververscht ende verkoelt door het waeyen van koule Winden. In Egypten, daer het niet en regent, loopt de Nijl over, ende 't land sacht, ende vruchtbaer gemaectt hebbende, begeeft het warer hem w. derom binnen zijn palen. Lucanus in 8. boeck:

*Terra sicc contenta bonis, non indiga mercis,
Aut lovis, in solo tanta est fiducia Nilo.*
Soo dat Egypten (gelijk *Serica* schrijft 4. Nat. 4. 2.) haer eenige hope op den Nijl stelt, ende nae dat hy

veel, ofte weynigh overloopt so is 't lant schrael, ofte vet. Daerom en behoeven de *Huytuyden* aldaer niet eens (gelijk sy elders dickwils doen) om tegen te roepen. *Claudian. Epigr. 6.*

*Felix qui Pharias profundit vomere terras,
Numina non sperat tenebris condentia calum,
Nec graviter stans pluvialis frigore sauros
Invocat, aut arcum variata luce rabentem.
Aegyptus sine nube serax, imbrisque serenos
Sola tenet, secura poli, non indiga venti,
Gaudet aquis, quas ipsa vehit, Niloque redundat.*

Dat het behouw, ende de welvaert der Egyptenaren is, zoude ons bederf wesen, ende derhalven laet Godt de hemelsche vochtigheyt over ons land storten. In 't Noorden, daer de Menschen schijnen te zullen van kouw bevrieten, hebbende de Inwoonders overvloed van alderhande *Bont*, kleederen nae haer kouw. Hier te lande, daer wy nauwlicx eenige bosschen hebben, ende dienvolgende tegen de winter niet wel van brant zouden versten wesen, hebben wy de *Venen*, die ons in overvloedt *Turf* voort-brenghen. Een dingh soo vremt in andere Landen, dat *Dr. Platerus*, die te *Basel* twee kamers vol alderhande vremdigheden hadde, daer onder mede vertoonde een *Turf*. *Plinius* schrijft, dat het *Lant* ongeluckigh is, dat sijn eygen aerde verbrant, dan wy maecten wel datter noch aerde genoegh overblijft. Hier van is by de geestige Poet *Casper Barlaeus* dit raetsel gemaectt:

*Dic quibus in terris pereunt tot vura colonis,
Ipsaque concepto fomite flagrat humus,
Et mox effossi veclantur navibus agri,
Naiadesque natant nunc, ubi vecla stetit?*

In de Landen, daer geen *Terwe*, ofte *Roege* en waft, eten sy in plaets van *Broot*, *Ryft* uyt de handt; sommige backen oock *Broot* van *Castanyen*, ofte eenige voedsame *Wortels*.

De sauce van *Broot*, ende meest alderhande *spijse* is het *Zout*, soo noodigh dat men acht ons niet dienstiger te zijn, als de *Son*, ende het *Zout* (*sol*, & *sal*;) waerom

waerom het van den Griekschē Poët *Homerus* Goddelick genoemt wert Ende de Heere *Christus* *Math.* 5, 13. seyt tegens sijne *Discipulen*, ofte (gelijck Heer *Hugo de Groot* in sijn Aenmerckingen op die plaetsch meent) tegen de geloovige gemeente, Ghy zyt het *Zout* der aerden. Want het *Zout* hout goet, ende reynight alles. Met *Zout* placht men verbont te maecten, (siet hier van den noyt genoeg geprefen Ridder *Hemsius* in sijn heylige Oeffeningen over den *Euangelist Marcus* op het 5. Capittel (daer toe heyligh selfs oock by de roovers bevestigen, zout ende broot te eten. Die dit soo nootwendigh *Zout* in haer lant niet en hebben, vinden noch al raet, om haer te behelpen, ende yet anders in de plaetsch te gebruycken. So schrijft de geleerste Romeyn *Varro* in 't 1. boeck van de *Lant-bouwinge* op 't 7. cap. dat te sijnen tijde in *Vranckrijk* by den *Rhijn* verscheide landen waren, daer noch gegraven zout (gelijck eertijts in *Zeelandt* plach te geschieden) noch het gemeene zout uyt het zee water gevonden werde, maer dat het volck eenig hout brande, ende de zoute koolen besigden in plaetsche van zout. Dan dit moet (nae mijn oordeel) verstaen werden, niet dat sy die swarte kolen aten, maer wel het zout, het welck uyt de affsche van de selvige met werm water getrocken was; gelijck alle dingen luttel, ofte veel zout in haer hebben, het welck, in het loog, uytgewaessent zijnde) op de gront sinckt, ende vergadert wert. Ende aldus maecten de *Apotekers* haer *Zout van Alfen*, *Cardo-benedictus*, *Wijn-ruyt*, ende andere *Kruyden*.

Eertijts en was niet alleen in *Sweden*, ende *Noorwegen*: maer oock in alle de *Landen*, aen dese zijde van den *Rhijn*, soo veel *Wijn* niet te krijgen, om den dienst te doen (gelijck wy lesen in de *Verdelinge* van de *Rijcken* onder de kinderen van *Charlemagne*) even-wel en vinden wy nergens, dat de inwoonders aldaer dorst leden. Want daer den *Wingært* niet wel wassen wil, om *Wijn* te geven, drinckt men wat anders, gelijck *Abol-dranck*, *Peer-dranck*, ende *Water*, in *Normandeyn*; *Ael*, in *Engelant*, *Bier*, hier te lande ende elders; ofte eenigh sap van vruchten, gelijck in *Indyen*, ofte eenigen anders toe-gemaecten *dranck*, gelijck in *Turkyen*, daer de *Wijn*, door *Mahomers* wet, verboden is. *Diodorus Siculus* schrijft in 't 1. boeck van sijn *Grieksch*e historie dat *Osiris* eerst den *Wingært*, ende den *Wijn* gevonden heeft, ende dat daer het land den *Wingært* niet en wilde aennemen, by een *dranck* leerde maercken van *Gersse*, weynigh minder geurs hebbende, als de *Wijn* selve. Jae men zoude hem in noot met *Water* wel kunnen helpen, ghelijck in *Vranckrijk*, *Spaengjen*, *Italien*, niet alleen gheschiet by het ghemee volck, ende de vrouwen, maer oock by veele grooten. *Lucretius* heeft dit bevestigt in sijn 4. boeck:

*Namque Ceres fertur, Liberque liquoris
Vitiigeni laticem mortalibus instituisse:
Cum tamen his posset rebus sine vita manere;
Vt fama est aliquis etiam nunc vivere gentes.*

Hier uyt blijkt nu, datter geen *Lant* en is, daer de *Luyden* van selfs niet versien en sijn tegens hitte, ende koude, tegens honger, ende dorst.

Als onlanghs hier van te sprecken quam over *tafel*, seyde daer op een wijs, ende verstandig Heer, die binnen ende buyten 's lants groote smpten met lof bekleet heeft, ende noch bekleet, dat wy van wegen den koop-handel niet en zouden kunnen missen *Gout*, noch *Silver*, die in ons landt niet voortgebracht en werden. Voorwaer al zijnder weynigh, die geerne zouden seggen met de *Apostelen*, Wy en hebben *Gout*, noch *Silver*: *Actor*. 3. so zouden wy even-wel beyde wel kunnen ontberen, gelijcker al van ouden tijden, ende noch buydendeghs eenige volkeren sonder de selvige zijn. Dewet-gever *Lycurgus*, gelijck *Plutarchus*, ende *Iustinus* verhalen, heeft het gebruyck van *Gout*, ende *Silver*, als een oorfaeck van veel quaets, wech genomen: so datter onder die van *Lacedemonyen* niet van sulcx gevonden mochte werden, ofte het was strafbaer met de doot. Soo schrijft oock *Diodorus* dat het verboden is geweeck by de *Baleares*, by de *Satorchen*, ende *Athenaus* by de *Cordisten*. De wijse *Plato* en begeerde *Gout* noch *Silver* in sijn *Republijck*, ende den velt-oversten *Spartacus* in sijn leeger gebracht te hebben.

Multa solent auro saepe subesse mala.

Dat men wil seggen, Dat de *Koopmanschap* niet en kan gedreven werden sonder *Gout* ofte *Silver*, als een middel, die in plaetsch van waer is, ende als een maet, ende gewicht, die na de verscheidenheyt van de waer vermeerderd, ende vermindert kan werden, gelijck *Aristoteles* schrijft 1. *Polit.* ende oock dat *Gout* ende *Silver* lichtelicker mede gedragen kunnen werden, als eenige grove ende groote dingen.

auri pondera parvi

Exuperant pretio numerosos auri acervos.

Hier tegen sal ick by-brengen de klachte van *Plinius*, die hy doet in 't beginsel van het 33. boeck; Och of het *Gout* geheel uyt de werelde konde gebannen worden, dat van de alderbeste veracht wort, ende gevonden is tot verderf van de *Menschen*: wat geluckiger eenwe wasser, doen de waren tegens malkanderen ver-mangelt werden, gelijck ten tijde van de *Trojanen*, als uyt *Homerus* blijkt. So meen ick dat de *Koopmanschap* gevonden is om te leven. Hy verhaelt dat sommige voor buyden, andere voor *ys*, ende *slaven*, andere voor *kooper*, ende beesten, *Wijn* *hosiens*, ende dat *Laertes* voor een frisse *Masebt* een-en-twintigh ossen gaf. So schrijft de *Grieksch*e *Pausanias* in *Loce*, dat het huys van *Polydorus*, nae sijn doot by de weduwe ver-koft is voor *Ossen*. De recht-geicerde *Paulus* heeft mede

mede na Aristoteles getuyght 18. Digest. 1. Dat den Oorspronck van koopen, ende verkoopen begonnen heeft van het mangelen, ende datter geen onderscheyt en plagh te wesen ruffchen de waer, ende de prijs; ende dat een jaer nae den noot van tijdt ende saken het gene hem niet en diende vermangelde, tegen wat anders, dat hy van doen hadde: gelyck veelijts gebeurt, dat het gene den eenen te kort komt, den anderen ten overen heeft. Hebben de Luyden eertijts aldus konnen leven, ende wy oock so plachten te handelen met de Indyanen, waerom en zouden wy het noch niet konnen doen? Hoe veel duysenden werdender onder de Koop-luyden verhandelt, sonder Gout ofte Silver te sien? Het selve is noch dagelicx gebruyckelick, onder onse Huyf-luyden. Ick en wil niet ontkennen, dat om alles te koopen, het gelt bequaemst is, dewijl men juyft niet hebben en kan, dat een ander begeert: maer ick segge alleen, dat wy ons by noot oock sonder Gelt zouden konnen behelpen. Ja al vry wat berer sonder het vremde Silver, ende Gout, als sonder inlands Broot, Botter ende Kaes. Dat werde de Koningh Midas wel gewaer, als alles (volgens sijn wensch) wat hy aenrocht in Gout veranderde; waer door hy van honger meende te sterven. Jae Hoy is dickwils beter. Als in't leeger van Alexander de Grootte yemant in stede van voeragye gelt bracht, soo dede hy dat de Paerden voorwerpen, ende die daer van niet eens prouwendes, soo seyde hy, Waer toe hebben wy dit dan van doen? ende dede den bringer gevangen setten, gelyck Plutarchus in zijn leven verhaelt.

Uyt het gene nu geseyt is, kan klaerlick afgenomen werden, dat den goeden Godt alle Landen genoegh gesegent heeft met alles, is't niet tot overvloed, ten minsten, dat tot onderhout van het leven van nooden was. Ende alsoo, gelyck de Poët Martialis wel seydt, het Leven niet en bestaat in slechts te leven, maer in gesont te leven: so heeft oock de goede Godt elck Landt sonder twijffel begenadicht met heylsamen Kruiden voor de Onheylen, ende Sieckten, die aldaer vallen, sonder dat yemant genootsaeckt zoude wesen de selve elders in verre gewesten te gaen soecken. De treffelicke schrijver Plutarchus verhaelt in't leven van den grooten Pompeius, hoe de selve sieck zijnde, ende van alle spijse walgende, geraden werde door sijnen Geneef-meester, om van een Lyster te eten. Ende alsoo dat gevogelte, als buytens tijt sijnde, niet te koop en was, ende een daer op seyde, dat de selvige genoegh te krijgen waren by Lucullus (een rijck Romeyn van groote weeldigheyt), die selve een vyver van Zee-visch in de steenroosen ontrent Napels, daer het Zee-water uyt ende in liep, waer van de overblijfsels noch te sien sijn, hadde doen uythouden, so dat hy den zee-godt Neptunus selver in de visscherie niet en wilde wijcken, gelyck Virgilio van hem schrijft op't eynde van sijn boecken de R. R. die de Lysters het gantsche

jaer overhiel; dat Pompeius daer op een vragende antwoord gaf, Indien Lucullus niet dertel en was, zoude dan Pompeius niet konnen leven? Ende dat hy daer mede sijnen Geneef-meester bedanckt hebbende, gebruyckten spise, die gereet ende wel te bekoomen was. Op de selfde maniere zouden wy oock wel mogen seggen, Indien de gelt-sucht, ofte eer-sucht, om rijck, ende machtigh te werden, de reyfen in verre Landen niet en hadden opgebracht, zouden wy dan van onse qualen, ende kranckheden ongeneefbaer sijn gebleven? Voorwaer dewijl den Mensch, door sijn overtredinge van Gods gebodt, de Doot, ende daer toe leydende Sieckte onderkeurigh geworden sijnde, door den selven Godt uyt grondeloofe barmhertigheyt begenadicht, ende begaef is met behulp-middelen: soo was wel van noode, dat de selve in elck lant voort-quamen. Wy bevinden dat de Geneef-middelen, voor algemeene Sieckten, allefints voortgebracht werden; ende in de landen, daer eygene ende bysondere inswangh gaen, voor de selfde oock bysondere kruiden van selfs groeyen. In de heete Landen, daer veel Slangen sijn, wassen de Speseryen, ofte Kruiden ende het Tegen-gift. West-Indyen zijn de Pocken ende het Pock-bout eygen. Wy sien dat de Kruiden voor de Blaeuw-schuyt hier te Lande van selfs in overvloed uyt de Aerde spruyten, daer sy in Itahen, alwaer de Sieckte onbekent is, niet en groeyen, ende aldaer geplamt sijnde, naeuwlicx en willen wassen, ende qualick tot het tweede jaer konnen overghehouden werden, volgens het ghetuygenis van Dr. Tob. Provoisius, over weynig jaren noch Professor tot Padua; daer nochtans Itahen alderbequaemst geoordeelt wert van Columella, om alderhande vruchten voort te brengen. So schrijft oock Bapt. Porta, van Napels, datter vele vremde Kruiden te Rome geef, ende gezaeydt waren, maer datse allencxkens (gelyck hier ende elders oock bevonden wert) afnamen, ende gantsch vergingen: om datse, sonder twijffel, voor de Sieckten aldaer zijnde, ondienstigh zouden hebben geweest: daer de dienstige van selfs in't wilt voort-komen, ende alle jaer sonder yemants hulpe over blijven.

3. Daer-en-boven, dewijl de Nature, den besten konstenaer (gelyck Galenus haer noemt) niet te vergeefs en doet, volgens het getuygenis van Aristoteles, ende de Waerheyt: so en staet gantsch niet te gelooven, dat onse Duynew, onse Dycken, onse Venen, onse Velden, onse Slooten, Grachten, ende Poelen te vergeefs, ofte tot niemants gebruyck van selfs zouden voort-brengen so veel, ende verscheyde Kruiden, soo veel liefvelicke Bloemen, die met haer verwen, ende konstige veranderingh het oog vermacken, met haren reuck, smaek, ende gedaente merkelicke teykenen van haer krachten aenwijfen. Scheppen wy genucht in de Hoven, daer alles

alles gedwongen waf, hoe aengener behoort ons dien Hof te welen, in den welcken alles sonder moeyte van zelfs uyt de rauwe (gelijck *Columella* spreekt) ende ongemoeide Aerde spruyt? Verwonderen wy ons over de kracht Godts, die hy in de vrende Kruyden gestort heeft, laet ons meerder verwonderen, ende daer over schuldige danckbaerheit bewijfen, dat hy ons niet minder daer in gesegent en heeft, als andere. Want door wat reden, zoude de Nature (dat is Godts werck-tuygh, gelijck de wijse *Plato* haer noemt) de welke altijd het beste doet, ende in 't geen noodigh is, niet en ontbreect, gelijck *Aristoteles* wel seydt, alleen voor het *Oosten* een goede moeder zijn, om 't selve van alle Geneef-middelen tot overvloed te versien, ende andere *Landen*, als een quade stiefmoeder, van het gene haer noodigh was, ontbloot te laten, ende door den noot de selvige dwingen, om sulcx uyt een andere werelt te gaen halen?

Hier op seydt *Dr. Primerosi*. *François* geneef-meester in Engelandt, Dat wy wel alle daegh gebruycken *Wyn*, *Suycker*, *Peper*, ende ander *Kruyt*, die ons van andere *Landen* moeten toekomen. Dat Godt niet gewilt en heeft, dat elck landt van alles, ende altijd zoude versien welen, op dat de *Menschen* onderlinge vrientschap met malkander zouden houden. Dient tot antwoordt, Dat ons voorgewen niet en is, *Wyn*, *Suycker*, ende *Peper*, gantsch uyt het landt te bannen, als in goet gebruyck zijnde: maer alleen, dat de selve ons soo noodigh niet en zijn, ofte wy zouden die wel kunnen missen, ende wat anders, dat ons eygen lant geeft, in haer plaetsch besigen gelijck voor *Wyn*, *Bier*, in de plaetsch van *Suycker*, *Honich*, voor *Peper*, *Water-peper*, &c. Die van *West-Indyen* en hebben oock niet bevonden, dat *Paerlen*, *Gout*, ende *Silver* haer vorderlick geweest zijn, om in vrientschap te staen met vrende volckeren: maer wel dat die waren haer alleen gestreckt hebben, tot haren deerlicken onderganck. Soo dat het *Lant*, het welck niet en heeft, daer d: vrende op loeren, het geluckighste is. Waer daer niet te rooven, ofte te halen en valt, wert wel mot vrede gelaten, ende en heeft geen gevaer van vrendelingen te verwachten.

Cantabat vacuus coram latrone viator.

Die kruys noch munt heeft in sijn tas,

Past op de stroopers met een bras;

Want hy, wiens teer-gelt is een niet,

Betaelt den roover met een liedt.

De Aerde, seyde *Apollonius* (by *Philostr.* I. 12.) is een gemeene moeder voor ons allen, om dat sy rechtveerdigh is. Nu wy weten dat de rechtveerdigheit mede brenghet een yegelick het sijne te geven, soo en kan dan niet verstaen werden, dat het onse de *Indianen* toegevougt zoude welen. Seer wel schrijft *Columella* voor aen 't 8. capittel van 't 3. boeck der

Lantbouwinge, *Inden wy de nature der dingen als menschberpe oogen des verstant wel insien, wy zullen bevinden, datse gelijcke wet van vruchtbaerheit gestelt heeft over de groente, als over de menschen, ende andere dieren; ende dat sy soo geen andere landen ende volckeren eygene gaven verleent en heeft, dat sy geheel aen andere diergelijcke zonde geweygers hebben.* Nu dat sulcx alsoo is, ende dat wy niet van doen en hebben, het geene uyt andere *Landen* te halen is, schijnt selvs uyt het maecksel, ende de scheydingh van de *Landen* af-genomen te kunnen werden. Dat de selvige door soo wijde *Rivieren*, soo hooge *Bergen*, so vervaerlicke *Zee*, van malkanderen, gelijck als afgepaelt zijn, wil sulcx anders seggen, als dat elck genoegh voor sijn selven heeft, sonder van nooden te hebben, sulcx met gevaer elders van daen te krijgen? De *Visschen* swemmen in 't water, de *Vogels* vliegen in de *Lucht*: maer de *Mensche* is (als de gemelte *Columella* hem noemt) een *Aerts* dier, ende niet geboren om brekende het verbond der Naturen sijn selven te begeven op de genade van de onstuymige *Zee*, ende gelijck een vrende vogel altijd te dwalen in een onbekende wereld. De *Poeet Horatius* klaegt over de vermerete stoutigheyt van den genen, die hem eerst op de woeste *Zee* met een broos schip heeft derven begeven; ende seydt, Dat den wijfen Godt het *Aerdryck* van de onvermenghsame *Zee* te vergeefs af-gesneden heeft, als even-wel de *Godt* loote schepen over de plas springen.

Illis robur, & es triplex,

Circa pectus erat, qui fragilem truci

Commisit pelago ratem

Primus, nec timuit praecipitem Africum

Decertantem Aquilonibus,

Nec tristet Hyadas, nec rabiem Noti.

Quem mortis timuit gradum,

Qui siccis oculis monstra natantia,

Qui vidit mare turgidum, &

Infames scopulos, Acroceraunia?

Nequiquam Deus absidit

Prudens Oceano dissociabili

Terras: si tamen impie

Non tangenda rates transiliunt vada.

4. Hoe meenen wy, dat onser aller vader *Adam*, als hy 't stontd nae den *Val* de siecken onderhavigh was, dedelick een schip-rimmerman werde, om de *Kruyden* (van alle de welke hem volkomen kennisse g-geven was) tot sijne gefontheydt over *Zee* te gaen soecken? ofte gelooflicker te welen, dat hy de selvige overvloedigh in, ende ontrent het *Paradyz* gevonden heeft? Wy en lesen oock nergens, dat de volgende *Nae-saten* van onse eerste *Ouders*, uyt vergelene plaetschen, voor haer *Leven*, *Kruyden* gehaelt hebben, met een schip, dat soo veel van de *Doot* was, gelijck *Anacharsis* eertijts seyde, als het vingeren dick is. Het welck wel uytgebeeldt is van

den Poët *Lucanalis* in zijn 12. Schimp-dicht:

*I nunc, & ventis animam committe, dolato
Confusus ligno, digitis à morte remotus
Quattuor, aut septem, si sit latissima tæda.*

Is dat niet het selfde, dat een ander Poët seyt, *ne moriære mors*, te sterven, om niet te sterven? om te gevaer van de Siekten te ontkomen in gevaer van de Zee, het Onweder, ende de Roovers te loopen? Daerom en is niet eens te twijffelê, ofte die Voorvaders zijn wel by huys gebleven, alwaer sy alles tot onderhout ende gefontheit in overvloed hadden. Wy weten uyt Godts woort, dat hy selfs om de H. Salve (waer mede hy den Opper-priester wilde doen salven te maecten, aen *Moyfes* niet en belaste, buyten 's landts te reyfen, ora wel-ruyckende Kruyden (waer over wy selve uyt Hollandt niet een voet behouven te setten) te gaen halen; maer waste vreden met *CassieCaneel, Calmus, ende Myrrh*, Exod. 30. alle Drooghen, die daer in 't Landt van selfs wassen. De gemelte *Moyfes* om de bitterheyt van het water van *Mara* wech te nemen, ende 't selve drinckbaar te maecten, sant hy wel Droogisten, ofte andere nae de ander werelt (gelijk wy nu gefastadigh doen) in plaetse van de kracht van den boom, die op de kant van de riviere stont, in 't werck te stellen? Exod. 15. De voor-segger *Eliseus* suyverde hy de wateren van *Sericho* met ander middel, als 't welck gemeen, ende in elck huys gebruyckelick is, te weten, het Zout? 2. Con. 2. en Iesa. 28. Een ander, namelijk *Esaias*, en heelden hy niet een quaetardige sweringe in den koning *Ezechias*, met een papgen, alle van *Vygen*, aldaer wassende, gemaakt? 2. Con. 20. De jonge *Tobias* om te genesen de blintheit van sijn vader, hadde hy anders van doen, als de Gal van een visch, die hy uyt de naeste riviere trok? *Tobias* 11. De *Samaritaen*, een gequetste op den weg vindende, goot hy yet anders in de wonde, als *Olye*, ende *Wyn*, dat hy gereet, ende by hem hadder *Lucæ* 10. Alle welke genesingge, ende meer andere, van de welke de H. Schrif-ture gewagh maectt zouden wel lichtelick van sommige gestelt mogen werden by de wonder-wercken, gelijk daer sijn de gene die de Heere *Christus*, ende d' Apostelen gedaen hebben? en ware (hoe-wel niet te ontkennen en is, dat de ghemeene eygenschap door wat ongemeens van boven geholpen is) dat wel uyt druckelick de kracht, van het bitter water, soet te maecten, het *Hout* toe-geschreven werde; de suyverende kracht van het *Zout* een yegelick niet bekent en was; als oock die van de drooge *Vygen* rijpmakende bevonden werde: de Gal van seker visch, die de Françoischen nae het Griecx *Collyonyne*, ofte *Hyene* noemen, tot de Blintheit in geluckigh gebruyck was; gelijk *Dr. Foresi* daer toe mede seer prijst, ende de Visschers wel bekent is, den traen uyt de lever van een visch, den ael niet ongelijk, ende daerom *Ael-puyt*, ofte *Puyt-ael*, geheeten?

Olye, ende *Wyn* streckt mede om een wonde te versachten, te suyveren, ende te genesen. De wijse koning *Salomon* verstont hem grondelick op de kracht, ende d'eygenschap der Kruyden ende Boomen van den Ceder tot den Hysloop, dan wy en lesen niet, dat hy eenigh werck maecte om Geneef-middelen (waer toe hem anders sijn leer-sucht zoude konnen geprickelt hebben) uyt verre landen te ontbieden: maer alleen, dat hy tot onderhout van de Gefontheit raet tot de aldergemeenste, te weten, *Sobere* te leven, ende als de Maeg overladen is, te Braken.

5. Om nu noch nader tot de Geneef-meesters selver te komen, noch *Hippocrates*, *Galenus*, ende andere Griecken, die hare voet-stappen volghen, noch de Arabiers, die nae de Grieken de Konste mer soo veel Geneef-middelen verrijckt hebben, en schrijven geen andere voor, als die haer eygen Lant geeft, ende ongemoeyt van selfs opslaet. Ende voorwaer wat ontbreect ons meeder, als andere? Godt heeft ons soo veel Kruyden tot behulp verleent, als andere Landen; waerom dan de selvige onwaerdelick met den voet getreden, ende de gene, die ons soo dienstigh niet en sijn, tot groote moeyten, kosten, ende gevaer van soo verre ontboden? In Vranckrijck is overvloed van alderhande lijf-tocht, dan men wil even-wel wat vrems hebben. Onsen Gefant heeft my onlanghs verhaelt by de grootste, selfs oock op des Konings tafel, kleyne Schilt-padden in de grootste achttinghe te sijn. Het en is niet minder waer van de vreemde Kruyden, als van den vreemde Kost, 't gene de Poët *Lucanus* seyt in sijn 4. boeck:

— O prodigæ rerum

*Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,
Et quasitorum pelago, terraque ciborum,
Ambitiosa fames, & laute gloria mensæ,
Discite quam parvo liceat producere vitam,
Et quantum Natura petat; non erigit egros
Nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,
Non auro, myrrisque bibunt, sed gurgite puro
Vita redit, satis est populis stuviusque, ceresque.*

Wylaten ons hier in de neerstigheyt van sommige Vrouwen te boven gaen, dewelcke tot vele gebreken behulp-middelen hebben van gemeene dingen; ende al ist, dat men met haren raet, om de eenvoudigheyt, ende de gene, die hem geven, dickwils den spot drijft, so en is hy daerom niet te ondienstiger, ende veeltijds al bequamer als die van verre komt, ende wat grooter omslagh heeft. De oude Poët *Hesiodus* spot daerom wel te recht, met de gene, die niet en weten, datter oock groot behulp in slecht, ende gemeen kruyt steeckt. Sijn versen sijn eertijds uyt het Griecx door *Dr. Iooft van Ravelingen* aldus overgeset:

*'t Zijn dwaesen onbedocht: want sy niet wel bemerken.
Dat dickwils beter is de helst, dan 't heel te willen,*

En dat de Maluw slecht, en oock de Affodillen
Seer nut zijn, en seer goet, en kragtig in haer wercken.
 Seer wel is geseft van *Carrichter*, dat de gene met enkele kruyden, ende wortelen genesen, aldergelukkigst genesen; van welck gevoelen mede is den bishop *Guevara*, in sijn Spaensche Brieven. Wy sien oock datter naeuwlicx een dorp en is, voornamelijk als 't wat verre van de stadt leyt, alwaer de Huysluyden niet eenige *Kruyden*, die daer van selfs gegroeyt zijn, weten te plucken, voor haer eygen, ofte haer vees (waer op sy insonderheydt acht slaen) quellingen, ende gebreken. Want elck Huysman (gelijk dien grooten onderfoecker der Naturen *Paracelsus* wel schrijft) heeft een rechten Apoteeck voor sijn wooning: ende so seyde voor hem *Plinius*, dat oock de armste, de regte, ende sekere *Genees-middelen* over tafel heeft, ende alle daeg in sijn hofken, ofte ackerken met de voet treet. Ist dan niet een grote onachtsaemheyd van de *Genees-meesters*, dat sy daer niet eens op en letten, ende sorglooser in haer Konste sijn, als de eenvoudige Vrouwen, ende de plumpe Boeren? Ick en geloof niet, dat de oude Hollanders (hoe bot sy ook mochten afgeschildert werden) eer dat sy haer veel met de Zee-vaert bemoeiden, geen Inlantsche *Kruyden* voor haer gesontheit en gebruykten. Want anders zouden sy slechter geweest zijn, als Honden, ende Katten, die *Gras*, ende *Nip*, (geseft *Katte-kruys*) 'n huys weten te vinden, ende voor haer gesontheit gebruycken, sonder eens seyl te maecten om andere *Kruyden* uyt Engelandt, ofte elders over te schepen. De Wijse-man wijst de forghloofse *Leuyaerts* na de forghvuldige *Mieren*.

*Ghy Leuyaert, die nu legts en slaept,
 En dan een wijle sit en gaept,
 Op, op, en gaet eens tot de Mier,
 Dat is een kleyn, maer neersigh, dier,
 Dat is voorsichtigh, ende wijs;
 Dat gadert somers sijne spijs,
 Op dattet door de strenge kou,
 Niet door gebreck vergaen en zou.*

Zouden wy mede de *Kruyt-foeckers* uyt verre Landen niet mogen wijzen aen Honden, Katten, ende andere dieren, die alle wat sy van nooden hebben hier te lande vinden, ende haer *Genees-middelen* selver weten uyt de naeste plaetschen te plucken? Ofte zullen wy moeten gelooven, dat God meerder forge gedragen heeft voor de onvernufte dieren, als voor den Mensch, die na sijn even-beeld geschapen is? Dat men hier tegen soude willen werpen, daer de andere Dieren gekleet. ende gewapent ter werelt komen, ende met kennisse van 't gene haer goet, ofte quaet is; den Mensch daer-en-tegen naeckt, ongewapent, ende onwetende geboren wert: staet te antwoorden, dat de Mensch tweederley voordeel heeft boven de Beesten, waer mede hy de selve verre over-

treft: de Reden, waer door hy alles verfinnen, ende leeren kan, ende de Handen, waer door hy klederen, wapenen, ende alles, hem noodig sijnde, kan maken.

Voorder, is het wel waerschiynelick, dat eer de *Venetianen* op *Egypten* (alwaer de *Indyaenschen*, ende *Arabische* droogen, voor de verder vaerten uyt *Portugael*, plachten gebracht te werden) de *Portugysen*, ende ten laetsten wy op *Indyen* voeren, dese Landen doen sijn geweest sonder eenige *Genees-middelen*, ende dat de *Krancken* te dier tijt hebben gelegen, als verlaten van alle hulpe? Wy leesen van verscheide *Volckeren*, by de welcke in oude tijden de maniere plagh te wesen, hare *Siecken* op de hoecken van de straten te brengen om van den voor-by gaende man eenigen raet te hebben, met den welken te voren andere geholpen waren. Wie soude derven dencken, dat foodanigen raet niet van een gemeen ding en was, ende dat sy terstont konden gereet hebben? Wy leesen oock, dat de *Oude* op verscheide plaetsen, selver langs de wegh, ende in de bosschen, kercken hadden ter eeren van *Esculapius*, in de welcke elck op schrijft bracht den raet, daer hy mede genesen was; waer uyt het voornaemste van de *Genees-konste* onder de *Grieken* sijnen oorspronck genomen heeft. Het welck genoeg bewijst, dat sy foodanige middelen niet uyt de *Stad*, ofte uyt de winckels gehaelt, maer selfs op 't land, ende in de waranden, ofte aen de wegh gevonden, ende geplockt hebben. Soo mede geloof ick, dat het volck eertijts hier te Lande, noch goet ront, goet *Zeeus* sijnde, ende haer sonder *Genees-meesters* behelpende, selver eenige *Inlantsche* middelen, gelijk in vorige tijden de *Romeynen*, ende noch hedendaegs de *Turcken* in 't gebruyk hadden; ende dat daer na, door den handel met vremde *Volckeren*, oock vremde *Genees-meesters* over-gekomen sijn, die de *Uythemsche* *Kruyden*, volgens hare boecken, ende gewoonte, in 't werck gestelt hebben, waer door allenckens de oude, ende eenvoudige maniere van genesen door *Inlantsche* *Kruyden*, met het inbrengen van *Vremde* af-genomen, ende ten laetsten by-nae geheel wech-genomen is.

6. Het ware best dat wy wederom wel keerden tot het gene by ons *Voor-ouders* qualick verlaten is, op dat wy mochten weten in alle plaetschen wel te gebruycken de gaven, die *Godt* almachtigh aldaer so mildadelick verleent heeft, sonder selfs, als wy op het Landt zijn, yet gebreck te hebben van 't gene uyt de *Stad* te halen is: dewijl selve die van de *Stad* veelde *Kruyden* van het Land moeten krijgen, hoe-wel de *Boeren* sulcks so nau niet wijs gemaect en wert. Dit is seer aerdigh uyt-gebeelt by den Heer *Jacob Cats*, in sijn geestige *Herder-klachte*:

*Dan, al treft ons siecke? en pijn,
 Gantsch het Land is medicijn,
 Het gesonde schapen-wey,
 Versch gedroncken in de Mey,*

Doet den Lant-man groot gerijf,
Want het jaeght hem yttet lijf
Watter in 't geheele jaer,
Is vergaders hier of daer.
Iffer yemant in de Stadt,
Van een heete koorts gevat,
Of van ander quael ontfelt,
Strax soo loopt men na het velt,
Om een wortel, om een kruyt,
Dat hier aen de wegen spruyt,
Dat hier aen de dijcken wast,
En daer niemant op en past;
Noyt en wertet yet soo slecht,
By den Apothekers knecht,
Uyt het velt in stadt gebrocht,
Of 't en wert wel dier verkocht.
Eenigh spruytjen yttet zant,
Uyt een hollen dellif-kant;
Uyttet slick, of schort' gebaelt,
Wert ten diersten daer betaelt;
't Schijnt het wert dan eerst bequaem,
Als men 't geest een vreemde naem,
't Schijnt het krijght dan eerst sijn prijs,
Als men dees en geen maecke wijs
Dattet van het Moren-lant,
Of den Barbarysche strant,
Dattet van den Indiaen
Herwaerts komt gedreven aen:
't Dunckt de slechte luyden best,
't Dunckt de slechte luyden best,
Wat ons geest een vromt gewest.

Dan onsen grooten Geneef-meester, ende voor-
ganger Galenus en is van dit slegte gevoelen niet ge-
weest. Want komende te Landewaerts by seecker
Huysman, die eenige harde knobbelen op de gewrig-
ten hadde, de selfde versachte, ende sonder pijn dede
door-breken met Kaes, die van ouderdom sterck ge-
worden was, in 't sap van een Zoute Ham geweeckt;
ende daer over geleydt de bladeren van Patigh, in
welckers plaetsch, als die niet by de hant en sijn, men
wel nemen mag Wijngeert-bladeren, Baet, ofte Lat-
rouw; oock een wonde op de Zenuwen geluckelick
genas met een plaester van Propolis (dat is, een wasch-
achtigheyt, die men vint aen de gaetjens van de Bye-
korven, waer van Varro 3. R. R. 16.) met wat Zuyr-
deegh vermengt. Ende 't selfde in een ander met het
sap van Wolfs-melck, die hy hadde sien wassen ontrent
des huysmans kot. Als hy mede op 't landt quam by
een Smit, daer hy Teer vout, die leyde hy op dierge-
lijcke quetsuere met Zuyr-deegh gemengt: gelijk
oock by een andere het selve onder Erven-meel ge-
daen. So verhaelt de Keyserlicke gesant Busbeke, dat
op sijn Turcksche reys de Pest onder sijn volk quam,
die genesen werde met Scordium, een kruyt dat sy by
geval daer aen de wegh vonden. Welcke, ende ver-
scheyden andere genesingen, die Gal. gedaen heeft

met gemeene ende slechte dingen, betonen genoeg,
dat wy na sijn voorschrift, ons wel lichtelick kunnen
behelpen, met het gene wy aen ons selven hebben. So
dat niemant, die de Sieecten, ende de Kruyden wel
kent, behouft verlegen te wesen, ofte hy kan hem wel
behelpen met de Kruyden die in 't wildt wassen, ende
't gene in yders huys altijd te vinden is. Dit heeft de
gemelte Galenus beweeght, een treffelick boeck te
schrijven van de gereede Geneef-middelen, waer me-
de hy, ofte den Auteur (want daer aen wert getwijf-
felt) niet anders en schijnt voor te hebben, als om ons
aen te wijzen, dat de Aerde in alle plaetsen vol is van
Geneef-middelen, ende dat de boomen, ende vruchten
(gelijck de Scythen by den history-schrijver Iustinus
wel seyden) bequamelick onderscheyden waren, vol-
gens den aert van elck lant; als mede, dat den grooten
hoop ende de mengeling uyt so veel verscheyde on-
noodig, ende te vergeefs is, te weten, als men tot het
gene, met weynig, ende slecht gedaen kan werden, so
vele, ende kostelike droogen over hoop haelt, dat el-
ken Dranck, elcke Conferf, die sommige voor-schrij-
ven, schijnt een toerustingh van Theriakel te wesen,
niet allen tot schade in de beurs, maer oock in 't lich-
haem, in 't welcke sy dickwils eenen strijt tegens mal-
kander aenrechten.

Calida pugnabant frigidis, humentia siccis.

Het II. Capittel.

1. Klage van Plinius over de Uytbeemische droogen
2. Vergelijkinge der selvige met de Inlantsche, en
3. Sekerheyt, ofte Oprechtigheyt,
4. Versigheyt,
5. Suyverheyt, ofte onvervalscht te zijn,
6. Onkosten,
7. Gemeenschap met den aert der Inwoonders:
8. Maer dat het gene van verre komt meest gaegt is.

1.

DE Romeynsche schrijver Plinius, heeft al in
voortijden geklaegt over de vromde, ende ver-
gehacide Droogen, als over een belachelicke fake,
ende de welcke meerder strekten om de Apotekers
rijk, dan om de Krancken gefont te maken; leggen-
de: Daer de Nature gereede, licht te vinden, onkoste-
licke uyt de Aerde van selfs hadde voort-gebracht,
het bedriegen, ende dwars-drijven der Menschen
gevonden hadde de winckels, in de welcke een yders
leven voor gelt te koop stont. Daer werden (schrijft
hy) terfont verscheyde, ende onbegrijpelicke Men-
gel-moessen opgepronckt. Arabyen, ende Indyen
komen te voorfschijn, ende voor een kleyne sweringe
moet een heel-middel uyt de roode zee gehaelt wer-
den: daer nochtans sodanige middelen voor ons niet
en wassen, selver oock voor haer niet, want sy en sou-
den anders niet verkopen. Dan op dit laetste kan te
seggen vallen, dat sy alleen verkopen, 't gene sy over
heb-

hebben, gelijk wy al hier het Koren uyt Oosten, ende den *Wijn* uyt Westen krijgen. Ende wat het eerste aengaet van de *Apotekers*, hoe haer yet minder staet, hoe sy meerder kunnen winnen. Want die het inneemt, en weet niet of het aen den dijck ghewassen heeft, ofte dat het van verre overgekomen is. So datter ongelijk meerder voordeel, ende winst steekt in onse, als in vremde Kruyden.

2. Om nu noch nader ons bewijs aen te trekken; dewijl, volgens de leere van den wijf-gerigen *Aristoteles*, als dingen, die regel-recht tegens malkanderen strijden, over een gestelt werden, de waerheydt daer uyt klaerlick kan blijcken: so sullen wy het merckelik onderscheyt, datter valt tusschen de Uythemsche droogen, ende de Inlantsche Kruyden, gelijk recht by krom, tegens malkander vergelijken, op dat door het tegen-een-slaen, de voncken der waerheydt ende waerdigheydt uyt de selvige mochten springen.

3. Voor-eerst, so en kunnen wy ons niet verskerkt houden, dat de Droogen, die van so verre ghebracht werden, alle de selvige sijn, die wy vinden in de boecken van de oude *Geneef-meesters*, aengesien de verscheydenheydt van haer benamingen, ende dat wy hare ken-teycken dickwils soo sober beschreven vinden, dat daerom de nieuwe Kruyt-beschrijvers nootzakelick in verschil, ende oneenigheit vervallen. Hoe vele Drogen komender in den *Thoriakel*, voor de welcke, om dat sy onbekent, ofte niet te krijgen en sijn, den eenen Apoteker dit, den anderen dat neemt, ende het blijft even-wel al *Thoriakel*, doch in den welcken wy op verre na niet en bevinden de krachten, die hem van de Oude toegeschreven werden. Wie weet als nog te seggen, wat het rechte *Amomum* is? Wie kan tegenwoordig het *Opobalsamum* vertonen, ofte den oprechten *Eenboren*, die nochtans van hem so veel doet praten? Het en is noch niemant bekent wat *Amber-grijs* is. Het gele *Sandel-hout* werdt geschreven dierder te sijn in Indyen, als in Portugael, hoe kunnen wy dan het rechte hebben? Soo zouden wy van veele andere het selfde kunnen by-brengen. Hier tegen sijn de Kruyden van ons Lant buyten alle twijffel, en 't gene wy dagelick sien, valt ligt te kennē.

4. Ten tweeden, al gingen wy al vast in de teycken, ende dat de *Kruyden*, die wy in gebruyck hebben, de eygene waren, die by de Oude beschreven sijn, so hapert 't even-wel veeltijts aen de versigheit. Want de Droogisten, diese eerst krijgen, al hielen sy de selve noch so veel jaren, verwachten haren koopman, ende dien al gevonden sijnde, blijven se dickwils noch lange in de Apotekers doosen, waer door sy ten laetsten verolmen, (gelijk men veel siet aen de *lange Peper*, wortel *China*, ende al dat wat overtollighe vochtigheydt by hem heeft) ende wormstekig werden, ende so met de versigheit oock haer kragt verliezen.

5. Ten derden, laet de Uythemsche al versck overkomen, ende versck gebruyckt werden, wy en

konnen ons niet verskerken, datse suyver ende onvervalcht sijn. *Matthiolus* een treffelik Geneef-meester, ende kruyt-beschijver getuyght, dat wy tegenwoordigh weynigh suyvere, ende oprechte Droogen krijgen, doordien se moeten gaen door de handen van Moren Turcken, ende Joden, die Godt een dienst meenen te doen, als sy de Christenen bedriegen. Ende sulcx geschiet van de Bedriegers so veel te meerder, hoe yet kottelicker is, De *Bezoar-steen* wert seer volkomē na-gebacken, ofte een ander steenken (selvs oock uyt de blaes van een mensche) hem seer na gelijckende, in sijn plaets de Apotekers in de hant geelicken, waer mede de gaulte oock wel bedrogen sijn geweest. De *Muskehaet* vermengen sommige hier met sijn turf-mul; den *Saffraen* met het draeyig en hayrigh paerde-vleyfch. Al over lange plagh den *Alcē*, gelijk *Dioscorides* getuygt, vervalcht te werden met het sap vā wilde pruymkens. het *Opium* met 't sap van *Glaucium* (wat het selfde was, staet noch in twijffel) met gomme, ende sap van wilde lattu: ende noch huuydenaegs met reusel. Onder de *Scammony* doen sy sap van wolfs-melk met erven-meel: onder *Manna*, als hy verpietert, ende krachteloos geworden is; *Scammony*. Waer van de *Geneef-meesters* niet wetende, in plaetsche van daer mede den buyck sachtelick losch te maken, een stercken loop verwecken, gelijk Dr. *Forest* klaegt hem selfs gebeurt te sijn. De *Tamarinden* werden geelengt met het vleyfch, ofte morg van suyre pruymen: daa dit ware te lijden, dewijl sy beyde, als niet tegen malkander strijdende, wel te samen mogen gaen, indien de luyden pruymen betaelden voor pruymen, die ontrent 't selste deel minder gelden, als de *Tamarinden*.

6. So dat ten vierden hier noch in achtighe komē de Onkosten. De Uythemsche Droogen, genomen sy sijn oprecht, versck, suyver, onvervalcht, ende voor ons bequaem: so kosten sy dickwils so veel, dat de gemeene man, die de onkosten niet en kan vergelden, gedwongen is te verwachien (gelijk vertelt wert, dat om dierte van het tou, yemant het gebruyck van een strop uytstelde) met groote benaetheyt, ofte dat de Sieckte van selfs door de Nature, ofte de Nature door de Sieckte overwonnen wert. Ende sulcx en schijnt met de H. Schrifte niet wel over een te komen. Want de selfde beveeld, *Ecclesiast.* 38. dat een wijs man de *Geneef-middelen*, die Godt uyt de aerde geschapen heeft, sal gebruycken. Nu dewijl de rijcken alleen de onkosten, van soo ver-ghealde droogen, kunnen lijden, so soude schijnen, dat aen de arme verboden was haer aengebodene wijsheydt te plegen, het welcke ongherijmt is. Hoe-wel anders niet dan al te waeragtig bevonden wert het Spreek-woort. Datter niet minder geagt en is, als schamele luyden wijsheyts. Daer wy in tegendeel sien, dat 't gene de rijcke seggen al sluyt het dickwils niet al te veel, even-wel al voor wat goets door gaet.

7. Hier faat ten vijden noch te letten, dat de vrede drooghen niet meerder met ons Lichaem over een en komen als de vrede manieren met onsen Geest ende Gemoet. De Spartaensche wet-gever *Lycurgus*, hadde sijn volk verboden niet buyten lants te reyen, om geen vrede manieren in 't vaderland te brengen. Want hy verstont (schrijft *Plutarchus* in sijn leven) so wel te moeten voorfien, dat de Stad met geen quade manieren zoude vervult werden, als dat er geen vrede luyden met besmettelicke Sieckten in de selve fouden komen wonen. Daer de wijse wet-gever so naeu gelet heeft op het Gemoet, daer sijn wy gantsch onachtsaem in ons Lichaem, het welck wy met uytheemsche ende vrede drooghen niet en laeten te besmetten, als met het selve gantsch niet over een-komende. Want het gaet vast, dat de Dieren, Kruyden, Vruchten, ende daer wy anders ons voedsel uyt trecken, genietende met ons de selvige instorting uyt den Hemel, omvangen ende omhelst werdende van de selve Lugt, besproeyt ende gevoet sijnde van het selve Water, daer uyt wy ons Spijse koken, ende ons Bier brouwen, hier door oock een groote gemeenschap hebben met onse Lichamen, ende eenen aert aantrecken, die met onsen nature gantsch over-eenstemt. Seker *François* Geneef-meester *Jacques Primeros*, wil hier wat tegen brengen, doch sober genoeg, op 't 7. Capit. in sijn boeck van de gemeene Dwalingen in de Geneef-konste, te weten, dat de Geneef-middelen ons nature niet gelijk en zijn, maer ten deele tegen, dewijlse de selve veranderen. Dan die veranderinge, die de Geneef-middelen op ons Lichaem doen, is mede in ons Hierlantsche, (selver oock meest in al het gene, dat ons voedsel geeft) sonder dat sy daerom behouven met haer gantsch wesen teghen onse nature te strijden. Beter heeft dit verstaen een *François* Voor-spraeck, *Estienne Esquisier*, in het 2. boeck van sijn Fransche brieven, daer hy handelt van de Talen, welckers fuyverheydt met vrede woorden bedorven werde, niet door gebreck in de tael, maer in ons selven, ende in onse onachtsaemheydt, even-eens (schrijft hy) gaet het met onse Geneef-meesters, die in haer jonckheyt geleerdt heb-bende in de schriften van *Hippocrates*, *Galenus*, *Avicenna*, ende diergelijke, de Kruyden gaen halen uyt de Oostersche landen, verachtende de gene, die voor haer voeren waffen na de gematigheit van de Lucht, dewelke gelijk-formig is de gematigheit van onse Lichamen. Ende in sijn 29. boeck, daer hy in selker Brief aen den raetf-heer *Tournebus* met opstel van de Geneef-konste handelt, berispende het halen van de Drooghen uyt verre Landen. Als wy lesen, seyt hy, de werken van *Hippocrates*, bevinden wy dan wel, dat hy het selve gedaen heeft? Elck lant heeft sijne lucht, aert, ende gematigheit, waer van wy verscheydelik ontleenen de gestaltenis van onse lichaem ende geesten. Ende voorwaer de Na-

ture soude grootelick een stiefmoeder, ende on-danckbaer geweest hebben, indien sy send ende de Sieckten in elck lant na de ghelegentheydt van de Lucht, niet met eenen aldaer voort-gebracht en hadde Kruyden, Boomen, ende andere Geneef-middelen. Ende dit is, daer den ouden *Cato* over klaegden. Want als hy riep tegens de Geneef-meesters van Roomen, dat was tegen de gene, die van Grieken-lant ontboden waren, die haer nieuwe Geneef-middelen in 't werck stelden, nalatende de oude, die in *Italyen* wiefen. Gelijk hy metter daet wel betoonde, want het is daer soo verre af, dat hy in tegendeel daer van een boek gemaek heeft voor hem ende sijn huysgefin: maer dat was op de wijse van sijn voor-ouders, getrocken uyt de Kruyden, ende Geneef-middelen, die *Italyen* voort-bracht, sonder om die te gaen bedelen in Grieken-land. Ende het selve, indien ick so derf seggen, is eertijds onderhouden in Vranckrijck, (dat bevindt ick uyt onse *Romans*, ofte oude Storyen, regre beelden van het gene doen ter tijd gebruyckelick was) dat een Ridder gequest sijnde, gemeenlick geheeld werde door een *Ioffrouw*, ende so kreegh by den *Italiaenschen* Poëet *Aristo* een krijghf-knecht *Mador*, leggende onder de dooden, midden op 't velt, genefinge door de schoone *Angelica*. Jae men zal noch by ons eenige overblijffels van die outheit vinden op het platte lant, daer men fiet dat het gemeene volk geneest van hare Koortschen, niet door Geneef-middelen, gelijk wy in de steden gebruycken, maer met gestampt kruyt, dat sy op de pols binden, ende daer eenige dagen op laten legge, waer van sy geen minder baet en hebben, als wy van onse drancken. Men seyt, dat men in oude tijde in de kerk van *Esculapius* plag op te hangen 't gene, daer yemant mede genesen was, ende dat *Hippocrates* daer uyt een deel van sijn wercken gemaekt heeft. Indien wy het selve deden, en dat een braef versamelaer de moeyte wilde nemen om by een te stellen onse Geneef-middelen, die in Vranckrijck waffen, ende uyt dien grooten hoop een verkiesinge dede door een wijs oordeel, ende vergelijkinge met andere versochte, geloof dat wy voortaan niet veel van doen en souden hebben om uyt Oosten te gaen bedelen de Drooghen, met dewelke wy tegenwoordig onse Geneef-konste opstellen. Dus verre hier vā de hoog-geleerde *Pasquier*, wiens gevoelen 't mijn gantsch bevestigt.

De Griekische history-schrijver *Herodotus* stelt een circkel, ende omloop in den handel ende wandel der Menschen, aengewesen in den Spaenschen *Xerxes*; de wijsgerige *Aristoteles* in de Groote werelt, de Engelsche geneef-meester *Harveus* in de Kleyne werelt, dat is, ons Lichaem, beyde verhaelt ende uyt-geleyt voor in 't *Steen-sluck*, so voelt oock elck in sijn selven eenen omloop uyt beyde de selve werelden. Want de Aerde door het Water bevochtigt, ende door den

vruchtbaren Regen besproeyt sijnde, ende daer op de stralen van de Son met de Lucht ontfangende, slaet sonder yemants toe doen Gras, ende ander Groente op, sulcx streckt tot voer van Beeften, die met haer Melk, Boter, Kaes, ende haer eygen Vleysch de Menschen voeden, ende het Menschen-vleysch wert wederom dickwils (gelijck tegenwoordig in Duytslant, ende elders, daer den oorlog veel volck verslint,) van de Beeften gegeten: ten minste met het stof de Aerde ten laetsten gemist. De Poëet *Lucretius* heeft dit geestig uytgebeelt in sijn 2. boeck:

*Sic tempestivis ex umbris humida tellus
Vertit se primum in frondes, & pabula leta
In pecudes, vertunt pecudas in corpora nostra
Naturam, & nestro de corpore saepe ferarum
Augescunt virer, & corpora pennipotentum.*

Uyt de Redenen, die wy nu wijdloopig tegen makenderen gestelt hebben, meene ick volkomentlick te blijcken, dat onse Inlantsche kruyden onse Lichamen dienstiger, bequamer, ende nuttelicker zijn, als ons met aengeboren aert ende gematigheyt, gelijck als in Maegschap bestaende: daer de Vremde, ende Uythemische daer van gantsch vervremt sijn, als die onder eenen andere Lucht, uyt andere Aerde, ende Water hare n oorspronk, ende onderhout getrocken hebben. Waerom wel te regt in de voorgaende eeuw gecheven is by den Françoischē kruyt-beschrijver *Ruellius*, Datter geen deel van de Geneef-konfte onsekerder en was, dan het welk uyt een ander Land, als het onse, de Geneef-middelen kreegh; ende een ander, ontrent twee hondert jaren ouder, *Arnoldus de Villa nova*, geneef-meester van keyser *Frederik de II.* dat hy onwetende, ofte een bedrieger is die vremde Geneef-middelen soeck, daer hy met gemeene kan helpen. Nu, om met een rouwe gelijckenisse de twijfeling over de deught van onse Inlantsche kruyden wech te voeren, genomen datter Droogisten waren, die den droogen Kaes van Lombardyen (den welken wy na de stad *Parma*, daer ontrent hy meest gemaekt wert, *Parmesaen* noemen) uyt Italyen, dat in verre noch al vry watscheelt van Indyen, deden komen, ende van den selfden pack-huysen vol hadden, uyt de welke de Apotekers twee drie's jaers ontboden, ende dat die dan moesten wagten, tot datter yemant (die juyft van den Inlantschen walgden (uyt lust een stuck liet halen; soude men sudanige Kaes wel keuren voor den onsen, die wy weten waer van, ende hoe hy gemaekt is, ende wy t'allen tijde versch kunnen hebbē, die daer beneffens oock lichter te verteren is, ende ongelijck beter voedsel geeft? Ick gelove een yegelik wel kennelick te wesen, dat onse Hollantsche Boter, ongelijck beter is, als die uyt eenige Landen soude mogen over-gefonten werden, ende waerom en geloven wy sulcx oock niet van de Kruyden, dewijl de selvige de voornaemste oorsaek geven aen de deught van de Boter? Het gene wy, gefont sijnde, uyt andere

Landen niet en fouden begeren, sullen wy dat in onse Sieckten, ende Kranckheden so dier koopen?

8. *Cicero* en kan hem niet genoeg verwonderen, hoe dat wy so een vremde walging hebben van onse eyge dingen, 1. de *Fimib.* My dunkt dat hier van tweederley oorfaken sijn, de Gewoonte, ende de Seldenheyt. Van de Gewoonte spreeket de gemelte *Cicero* aldus in sijn boeck van de Vrientschap: *De Oubeyt, ende Gewoonte heeft een groote krachte. Niet alleen in dat, 't welcke een dier is; maer oock in de ziel, gels de Gewoonte, dewyl wy op bergen ende wilde plaetschen geerne zijn, om dat wy ons aldaer lang onthouden hebben.* Siet selfs, in de borgelike regering, daer yet, dat te voren meerder gedaen is, voor een voor-ichrift (wanneer de sake maer tot het voornemen dient van de gene, die meester van 't spel is) als quansuys geen nieuwigheit sijnde bygebracht werd: gelijck offer niet meerder te letten was, wat te Roomen geschieden, gelijck de vrome Rechtsgeleerde spreeket, als watter behoort: te geschieden. Laet de Gewoonte wesen de tweede Nature, gelijck men seyt, wy moeten even-wel een vaster stock-regel houden in de Menschelicke handelingen, als de Tyrannye (gelijck *Hieronymus* spreeket) van een oude Gewoonte. Een mislagh hoe ouwer, hoe arger; ende hoe hy, eer hy dieper wortels maekt, raffer dient uytgeroeyt.

De Seldenheyt (die wy de ander oorfaek gestelt hebben (doet hier mede al vry wat toe. Want al wat niet wel te vinden is, seyd *Plato*, dat is kostelick,

Quicquid queritur, optimum videtur.

Maer hy vouger by. Dan het Water is best te krijgen, ende alderbeste koop, daer het even-wel het alderbeste ding is, gelijck de Poëet *Pindarus* seyd. Laet ons maer Water, laet ons maer Meel hebben (seyde de wijsgerighe *Epicurus*) ende wy en behouven *Jupiter* selve sijn geluck niet te benijden. De gemelte *Plato* prijft seker wet, waer by verboden werde, yemant by sijn buyren water te gaen halen, voor al eer hy op sijn eygen erf diep hadde laten graven; sijn se niet grooter berispinge waerdig, die in haer eyge beken schoon ende klaer water hebbende, 't selve laten staen, ende met groote moeyte modderig water, uyt vremde gronden gaen putten? die Gods gaven, die sy t'huys hebben, ende waer van alle Landen versien sijn, verachten, ende die op een ander sijn alleen achten? Maer dit ist, ons en behaeght, noch en vermaeck niet, als dat van verre komt, ende met gevaer gehaelt werd.

— *ulimis ab oris*

Attractus scarus, aut arata Syriis

Si quid naufragio dedit, probatur.

Maer gelijck wat vremt is, by ons geacht wert, so wert oock het onse by de vremden. Indien de volckeren, seyd *Montaigne*, daer wy van daen halen het *Pokhout, Sarzaparilla*, ende *China*, Geneef-meesters hebben, hoe veel meenen wy, dat sy niet door de selvige vremdig

vremdigheyt, seldenheyt, ende dierte, en houden van onse *Kool*, ende *Peterfelye*? Onse Matrosen, die nae Oost-Indien, op de kust van *Guynea*, en andere vaerten doen, sijn door de bank wel versien van *Loock* om onderwege te gebruycken; ende krijgen, van elck bolleken, dat sy over houden, gout ende handen vol nagelen, ende dat volck houd ons *Loock* kosteliker, als hare kostelickheyt. Wy belachten de *Indyanen*, doen sy tegens eenige nietige, ende by ons weynigh waerdige dingen, haer betere waren plachten te vermangelen: maer en spelen sy ons dat niet wel betaelt als wy voor haer *Droogen*, die sy anders niet en souden achten, so goede stukken van achten moeten betalen? Wy zouden meerder reden hebben, om met haer te spotten, by aldien sy so grooten zee quamen overvaren, om hier te halen onse *Gras-wortels*, *Broerelelen*, *Paerde-bloemen*, ende diergelijcke. Want het gene, wy van haer aldus halen, en is niet een hayr beter, by haer niet meerder geagt, ende selfs voor ons nergens nae so goet niet. Dan het heeft hier al mede plaetsch, *Familiaritas parit contemptum*, dat gelijk al te groote ghemeenschap onder de luyden allencxkens kleynachtige broeyt, ende daer na smaet, ende verachtige baert: so verachten wy oock de *Kruyden*, die by ons gemeen sijn, ende dagelickx werden. Dat men kent en wil men niet, ende dat men niet en kent neemt men graeygh aen.

Ita plerique ingenio sumus omnes: nostri nosmet panis et.

Geestyaer Hoer een vollen back,

Op dat het ete met gemak,

En let eens hoe het sal vergaen,

Niet een en salder blijven staen;

De volheyt is hun geensins soet,

Daer is geen lust in overvloet,

Een yder loopt bezijden af,

Om graen te soecken in het kaf.

Wy treden ons eygen *Kruyde*, die tot onsen dienst ende gebruyck gewassen sijn, met de voeten, ende laten de selvige alle jaer onnuttelik vergaen als geen meerder kennisse daer van hebbende, dan den *Efopischen haen*, van den *diamant*, die hy met de pooten wegschrappelde: ende wy halen onsekere, oubacke, vervalschte, ondienstige, met groote kosten, ende gevaer uyt vergelegene Landen. De *Vrouwen*, die *swanger* gaen, hebben dickwils een verkeerden *Lust*, dat sy haer eyghen eten ende goeden kost niet en meugen, maer verlangen na yet, dat selfaem, buyten tijt ofte anders niet te krijgen, ja oock hinderlick is: my dunckt, dat wy aen de selfde siekte vast sijn, als ons de goede middelen, die wy t'huys hebben, tegenstaen ende alleen gebruyken willen de gene die van so verre moeten gebragt werden. Ik neem beyde voor een gebreck op, het welck bysondere *Genees-middelen* van doen heeft, doch die niet in 't eylant *Anticyra* en behouven gehaelt te werden, maer die elck in sijn eygen land genoeg kan vinden. *Dr. Primerefe*, hier voor

vermelt, wenscht dat *Engelant* (daer hy woont) gelick het by sijn selven genoegh heeft tot nootdrift, ende kleederen, oock versien was van *Genees-middelen*, besluyt even-wel, dat, indien selve met even-veel voordeel konde geschieden, de *Inlantsche* alijt voor de *Uythemsche* behoren genomen te werden. Nu dat sulcx met meerder voordeel geschiet, meenen wy by ons bewesen te werden.

Het III. Capittel.

1. Redenen, tegens de *Inlantsche Kruyden*, als nieuw ende onversocht, wederleyde.
2. Dat de selvige niet alseer Veranderende en sijn, maer oock *Purgerende*.
3. Dat tot de inwendige *Mengel-middelen*, met den *Honich*, de *Suycker* wel kan ontbeert werden;
4. Ende tot de *Uywendige den Olye*, in wiens plaetsche wy de *Boter* hebben.
5. Dat de *vremde Kruyden*, al werden sy in onse *Hoven* aengehouden, haer vorige kracht niet en houden.

NA dat in 't laetst-voorgaende *Capittel*, uyt het tegen een stellen van de *Inlantsche*, ende *Uythemsche* kruyden, klaerlick aangewesen is, hoe veel de *Onse* in deugt de *Vremde* overtreffen, ende niet alleen en behooren boven d'andere gehouden, maer selfs alleen gebruyckt te werden: so sullen wy nu tegenwoordigh gaen beantwoorden de tegenworpingen, die aen het gene wy beweren ende bewijzen, eenige veranderinge schijnen te maken.

1. Voor eerst, kan ons tegen-geworpen werden, dat alle nieuwigheyt ende het verfoecken, gelijk *Hippocrates* selve spreeckt, gevaerlick is, ende derhalven sekerder te wesen, dat men hem houdt by het oude, ende so veel hondert jaren beproufde.

Eventus varios res nova semper habet.

Nonne placet melius certis confidere rebus?

Ick en wil hier nu niet op seggen, dat al wat van outs gedaen is, daerom niet voor beter te rekenen en is, ofte dat de *Outheyt* niet en zoude sijn een *Moeder*, gelijk den oudt-vader *Arnobius* daer van spreeckt, vol van mis-slagen: maer ick sal alleen vragen de gene, die op het oudt gebruyck soo vast staen indien de oude *Grieksche* ende *Arabische* geneesmeesters, die wy alleen na-volgen, in *Hollant* geboren waren, ende aldaer geleeft hadden, hare *Droogen* uyt *Grieken-landt*. *Arabyen*, ofte *Indyen* zouden gehaelt hebben, of veel liever, dat by haer niet zouden gebruyckt, en beschreven sijn geweest, die hier wallen, ende uyt onse aerde van selfs voort-komen? Ick geloof, dat een yeglick my dit geerne sal toestaen. Wel waerom en doen wy dan selver niet het gene wy meenen, dat die treffelijke mannen alhier souden gedaen hebben, gelijk wy weten, dat by haer gedaen is in haer eygen vaderlandt, insonderheyt, dewyl ons daer toe niet minder stoffe, noch gelegentheyt en ontbreect?

*Commoda Naturæ nullo tibi tempore deerunt,
Si fueris contentus eo, quod postulat usus.*

My dunckt hier tegens al te hooren een gemeen geroep, Niet tegenstaende het goet soude geweest hebben, dat in 't beginfel de Geneef-konfte gestelt ware op Kruyden van ons Land, even-wel, dewijl van de Uytheemsche al over lange de prouf genomen is, ende hare krachten door de ervarentheyt van so veel hondert jaren bevestigt sijn, dat het tegenwoordigh niet alleen onnoodigh soude wesen, om andere in te voeren, maer oock gevaerlick, om met onverfochte Kruyden de gesontheit in de waeg-schael te stellen.

Om hier op te antwoorden, en sal ick geen nieu verhael maken van het losch gebruyck der gebruyckelijcke Uytheemsche droogen: maer alleen seggen, gelijk de Oude, door Reden ende Ondervindinge, de krachten ende werkinge der Kruyden van haer Land hebben leren kennen, dat even den selven weg noch voor ons open staet, gelijk wy in 't naest-volgende capittel nader sullen aenwijzen. Behalven nog datter vele onder de Oude sijn, die veel van de krachten der Geneef-middelen schrijven, om datse so voor haer van andere beschreven sijn, sonder dat sy selve daer van de minste prouf genomen hebben. Ende so wert den eersten mislagh in gevolg getrocken, die men dan eerst gewaer wert, als men tot de ervarentheyt komt. Van so een verhael *Galenus I. Simp. 27.* die dapper stofte, een wonderbaerlick geneef-middel te hebben tegens de Gicht, ende dat daer by geval over quam yemant die de selfde in de voeten hadde, maer niet soo swaer of hy konde noch gaen: derhalve verfogt sijnde om die groote kragt aen de man te toonen, ende hy daer mede gestreken sijnde, den gantschen nacht van pijn niet en konde slapen, ende dat, die te voren noch gegaan hadde: 's anderendaegs niet lijden en konde dat men hem droeg. Om verder te gaen, ten tijde, dat de Grieksche geneef-meesters haer Kruyden eerst in 't werk stelden, doen was het by haer so nieu als 't tegenwoordigh by ons soude wesen.

Quicquid novellum surgit, solum non fuit.

Daerom mag ick de gene, die al by 't oude ende gebruyckelicke willen gebleven hebben, wel antwoorden met de versien van den meer-gemelten *Estienne Pasquier*, die hy selve in sijn *plaidoy* te pas bracht, als hy sprack voor de *Paracelsisten* (die alle nieuwe ende vele goede dingen hebben) tegens de gewoonlicke Geneef-meesters:

Dicitur esse novus vobis Paracelsus, ob idque

Crimen, in obscurum pellitur exilium.

At novus Hippocrates, novus & Chrysippus, & ipse

Rome Asclepiades, tempore quisque suo.

Quis nova damnatis, veteres damnetis oportet.

Aut ista nihil est in novitate novi.

De Arabiers, en hebben 't daer oock niet by gelaten: maer nog verscheyde Geneef-middelen in haer Lant gevonden, die veel sachter ende bequamer haer

werck doen, als die te voren by de Griecken in 't gebruyck waren, ende even-wel by de selve gantsch onbekent sijn geweest. Waerom en souden wy dat lofselick voorschift hier te Lande niet mogen naevolgen? Waer toe en souden wy niet met danckbaerheit gebruycken de Kruyden, die Godt tot ons gebruyck hier so mildadelick doet groeyen, ende van de welke al een groot deel van ons verlocht is, ende noch alle daegh gebefight wert.

2. Dan hier op valt wederom tegen, dat wy wel in 't gebruyck hebben eenige Kruyden hier wassende, die wy *Alterantia*, ofte *Veranderende* noemen, te weten, die wercken door haer hoedanigheden met hitte koude, vochtigheyt, ende drooghte, dat is, die koude vochtigheden ofte delen kunnen verwerpen, heete verkoelen, die te vogtig sijn verdroogen, de al te droege vervochtigen; als oock die van wegen haer stofte verdunnen ofte verdicken, openen ofte stoppen, &c. maer dat ons Lant geen Kruyden en draegt, om den buyck weeck te maken, ofte aftreck te verwecken, die wy *Purgantia*, ofte *purgerende* noemen.

Dit is soo een gemeen, ende vast gevoelen by een yegelick, dat men meent sulcx onweder sprekelick te wesen. Ick meene niet-te-min, soo door de Reden, als door de Ondervindinge, twee vaste steunfels van bewijs, volkomenlik te bet oonen, dat ons Lant mede voort-brengt: veelderley *Kruyden*, die so wel als de Uytheemsche, alderhande quade vochtigheden door den kamer gangh af-drijven. Want also wy dagelick bevinden, datter onder onse Inlantsche kruyde, die van outs in 't gebruyck sijn geweest, sommige het slijm uyt het Hooft door nieffen, ende quijlen, sommighe door ophoeften de Borst suyveré, sommighe de Maegme: braken ontlasten, sommighe het Graveel ende het Water affetten, sommighe de Maent-Itonden verwecken, de Uytheemsche daer in gantsch niet wijcken: de waerom en souden in het selve Land niet wassen, die de Dermen, ende 't ander Ingewant van hare vuyligheit reynigen? Ist wel gelooflick, dat de Nature, die een yegelick rechtvaerdelick geeft, gelijk *Galenus* schrijft, dat hem noodig, ende dienstigh is, ende die ons van alle andere Geneef-middelen so volkomenlik versien heeft, haer hant alleen in Purgerende soude gesloten, ende ons als gedwongen hebben de selvige uyt so verre Landen met sulcken gevaer, ende kosten te ontbieden? Dit soude voor waer niet veel sluyten. De meer-gemelte *Galenus* bewijst in sijn noy-genoeg gepresen boeck van het gebruyck der Deelen, dat in ons Lichaem gantsch niet overigh, noch te kort gemaect en is. Het gene God in de kleyne werelt (gelijck de wijsgerige ons Lichaem noemen) so konstigh gedaec heeft, en is niet minder in de groote te vinden: derhalven oock niet te geloven, dat Godt almachtigh, die alle Landen met sijnen genadigen segen begaet, de Indianen ten overe soude gegeven hebben, daer van wy gestadigh gebreck souden lijden. De Ondervindinge

vindinge sal de Reden vast stellen. De purgerende middelen zijn, volgens de mate van haer werckinge, drierhande, sommige maken den buyck maer een weynig week, ende 't en fy dat men van de selve veel inneemt, sullen weynig werken, sodanige sijn onder de Uythemsche, ende gebruyckelike, *Prinyen, Tamarinden, Cassia, Manna*, waer voor wy hier te lande hebben, *roode Kool* (siet *Caro de R. R.* alwaer hy de toebereydinge beschrijft) *bleyke Rosen, Spmary, Beet, Suyring, Patentye, Viole, &c.* ende van de gene, die buyten de hoven opslaen, (van de welke wy meest spreken) *Maluwe, Thaicitrum, Broenetelen*, de jonge scheutjens van *Floppe*, het loof, ende de wortelen van *Varen, Melde, Mayer, wilde Zee-kool, Algoede, ofte Lammerkens oore, kloyne Santorye, Duyve-kervel, Alfsen*, de wortels, van *geel Lisch, ende Boom-varen, Mede, foets ende fuyre Wey*, in de welke de verhaelde Kruiden bequamelick gesoden werden. Hier toe kan mede gebruyckt werden het *Sap van een ouden Haen*. Sommige setten marelck af, gelijk *Rhabarber*, in wiens plaetsche wy kunnen gebruycken den *Water-patig*, die oock *Rhabarbarum monachorum* genoemt wert, als of hy by de twee Minder-broeders, die over den Arabischen *Mesue* geschreven hebben, voor den regten *Rhabarber* gehouden was; als oock het zaet van *Ienettekens*, het affietel in *Wijn* van het hout van *Alf-rancke*, sap van *Bingel-kruyt*. Soo magh men in plaetsche van *Senec-bladeren*, ende diergelijke, nemen het zaet ofte sap van *Salomons segel*, de jonge scheutjens, ofte wortelen van *witte Bryonye, ofte wilde Wyn-gaert, Speer-wortel, ofte Water-kalfs-voet*, de jonge scheuten, knoppen, bloemen, besyen bladeren, *sadekens*, ofte wortelen van *Hadiz*, ende van *Vlier*, ende, die geweldig af-drijft, de middelste schors van de *tackens*, die wel voor *Gutta gamma, Scammony, Turbit* ende andere sterck af-drijvende mag verstrecken; als oock het sap ofte poeyer van *Rhyn-besyen*, van *Zee-winde*, ofte *Zautenelle, Brem-zaet*, de wortel van *Vyer-kruyt*, ofte *swart Nies-kruyt*, het sap van *Muer-peper*, het sap, zaet, wortelen van *Wolfs-melck, Duyvels-melck*, ende veel meer andere van dit slach, die wy hier nae sellen beschrijven. Ick weet wel, dat dese laetste uyttermaten scherp, ende sterck sijn, ende so sijn oock de verhaelde Uythemsche: dan gelijk die scherpigheit door vermenginge van wat anders versacht ende verbeter wert, het selvige kunnen wy oock bequamelick doen in onse Inlantsche, gelijk oock onder wat Boters mengen, ofte met vet Vleesch-nat, waer in de scherpigheit blijft steken. De eerste (gelick seker Grieck van 't verstant seyde) hebben een spoor, de laetste den room van doen Nu waer beyde te vinden is, ende hoe dat uyt de verhaelde, ende andere Kruiden voor de winter Syropen, Conserven, ende diergelijke Mengel-middelen kunnen bereyt werden, sal ick hier na wijdloopigh aenwijzen.

3. Hier soude wederom een nieuwe swarigheit

konnen vallen, dat dewijl de gemelte Syropen, Conserven, &c. nootfakelicken met *Suycker* moeten gemaect werden, ende het *Suycker* riet by ons niet en waft, wy gedwongen sijn, de selve van buyten te krijgen. Dan hier in en steect gantsch geen swarigheit. De *Suycker* wert by de Geneef-middelen gemengt, soo om dat het door sijnen soeten ende aengenamen smaeck de onaengenaemheit van de selve soude verminderen, ofte wech nemen, als insonderheyt om die te bewaren; ende goet te houden, op dat se altydt by noot geroet, ende by de hant souden wesen. Tot beyde inlicht is onsen *Honich* bequamer als de *Suycker*. Want wat de smaeck belangt, daer en is niet dat den *Honich* in soetigheyt overtreft. Wel is waer datter een weynigh scherpigheyt onder is, dan die wert be-toomt door het vermenghen van 't *Water*, met het welck men gewoon is den *Honich*, tot de Geneef-middelen, op te koken. Want 't *Water*, als of het was een gemeene stoffe, van al't gene, daer het mede vermengt wert, en verwermt niet met verwermente, nog verkoelt met verkoelende, gelijk tegens den Italiaenschen *Montanus* wel aangewesen is van de Françoischen *Fernelius*: maer verdooft en vermindert altyt de kragt van de *Werme*, ende *Dun-makende drogen*, die daer in gekookt werden. Dat den *Honich* oock bequamelick bewaert, blijkt genoeg aē *Theriakel, Mithridaet*, en andere Mengel-middelen; die met *Honig* gemaect sijn, dewelcke so vele jaren duynen, datter naeuwlicx eenige tijt de selve kan doen bederven, als den *Honich* maer goet, bequamelick gemenght, ende na de konst gekookt is. Want hy is van dien aert, seyt *Plinius*, dat hy mede de *Lichaemen* voor de bedervinge bewaert. Waerom oock het lijk van *Alexander de Groot* met *Honich* is gheballemt geweest. *Scarius* in *Sylvis*:

*Duc & ad Ematibios manus, ubi belliger urbis
Conduor Hyblae perfusus neclare durat.*

Daer-en-boven brenghet den *Honich* de Geneef-middelen, onder dewelcke hy vermenght wert, het sy de selve veranderen, ofte aftrek maken, noch een ander voordeel by, ende vordert de kragt van de selvige. Want door sijn afvegende kragt vermenght met wat scherpigheyt wert de afdrijvende kragt vermeerderd, ende by d' andere helpt hy de verstoptheyt openen, ende de grove ende taeye vogtigheden ontdoen ende verdunnen. So dat de *Syropen* (in de welke de *Suycker* meest te pas komt) slaende by-na alleen op die twee werckingen, veel dienstiger, ende bequamer sijn, van *Honig* gemaect, als van *Suycker*. Men soude mogen seggen, dat den *Honig* wel dienstig is in sodanige *Syropen*, die alleen strecken om te openen, ende de vogtigheden te bereyden: maer dat hy aen d'ander sijde schadelik soude wesen in de gene, die verkoelen, ende daer toe in de brandende *Koortschen*, ende andere heete *Sieckten* in-gegeven werden: daer op staet te antwoorden, dat de *Suycker* selve (waer uyt blijkt

de mislag van onse vrouwen, die meenen, dat sy met suycker de kracht van den Wijn breken) oock een hitte ende scherpigheyt by haer heeft, gelijk de Chymisten sulcx met haren uyt getrocken Geest volkomenlick vertoonen, ende derhalven onbequaem is om gemenght te werden onder het gene dat men tot verkoeling wil ingeven. Dit is de oorfaek dat de gene, die een Onstekinge, ofte de sprou in de keel hebben, klagen dat sy selfs van Syroop van *Violen* sulcken brant, als of sy enkel peper lickten, in de keel gewaer werden. Derhalven is beter voor de onstekinge een verkoelent gorghel-water te besighen, ende voor de sprou versse, ofte ongefoute boter te licken, ende voor den brant te drinken *Gerste-water*, Water daer de *Verkoelende zaden* mede uytgetrocken zijn, ofte ('t gene de Vrouwen in Vranckrijck doen) daer de roortachtige wortels van *Suyring* eens lucht in opgekoockt sijn, het welck licffelijk in 't gesichte (als rooden Wijn niet qualick gelijkende) ende niet onaengenaem van smaek en is. Tot het selfde streckt mede onse *Surre Wey*, die wy, heet gemaect zijnde, met *Suyring*, ofte *Schaeps-Suyring* kunnen uytperffen, ende also, ofte oock alleen, laten drincken.

4. Ende gelijk wy met den Honig de Suycker wel kunnen derven, even eens ist gelegen met den *Olye*, in wiens plaetsche wy hier de *Boter* in overvloet hebben, dewelcke geen minder kracht en heeft, als den *Olye*, om te versagten, ende te doen rijpen. Kan oock seer lang bewaert, ende sonder zout goet gehouden werden, wanneer men de selve in 't eerste met een glas in de Son stelt, ende de wey, daer op komende, gestadig af laet lopen: anders bederftse lichtelik. ende geeft van haer een onlijdelicken stanck. Maer wel gehouden sijnde wert bequamelick, in plaetsche van *Olye*, gedaen in Pappen, Plaesters, Salven, ende diergelijke Heel-middelen.

5. Yemant soude ons noch tegen mogen werpen, dat, also vele van de vremde Kruyden in onse Hoven kunnen onderhouden werden, dat wy die in 't ghebruyck souden mogen houden, sonder de selve elke reys van buyten te ontbieden. Dan dit is al mede lichtelik te beantwoorden. De wijsgerige *Plato* heeft eertijts seer wel geseft, dat verscheide plaetschen op der aerde verscheide dingen voort-brachten. Doen in de schepping de Kruyden, ende Boomen uyt het aertrijk oplougen, so droug elck (gelijk *Moses* schrijft Gen. cap. 1) zaet na sijnen aert. Desen aert bestaet uyt de nature van de Aerde, Water, en Lucht; als oock op wat graed het onder de Son, ende onder wat gesternte het Lant gelegen is. De wijsse *Anaxagoras* seyde dat de Aerde was de moeder van de Plantsoenen, ende de Son de vader, dat is, den Hemel met de vier Elementen, onder welcke de Aerde de voornaemste stoffe geeft, die van selfs volgens haren aert de Cruydé voort-brenghet. So bevint men dat in 't eylant *Candia*, de aerde geroert zijnde, alser niet an-

ders gefaet en wert, daer uyt *Cyprus* groeyt. So brenghet het Joodsche lant allen *Balsam* voort, Arabyen *Myrris*. de Oost-Indische eylanden *Speperien*, onse Landen mede haer bysondere kruyden. De Poëet *Virgilius* heeft dit mede wel aangewesen.

Diverse arboribus patria, sola India nigrum

Fert ebum, solis est thurea virga Sabaeis.

Quid tibi odorato referam sudantia ligno

Balsamaque, & baccas semper florentis acanthi?

Van wegen desen ingeboren aert en kunnen onder de vremde Kruyden, ende Boomen de meeste niet overgebracht werden, om alhier te wassen: sommige wassen wel, maer onvolmaect, soo datse noch bloemen, noch vrugten voort en brengen, ende gaen dan ten laetsten uyt, gelijk ick noch onlangs in *Aloe* bevonden hebbe. Nu die al welig wassen, en wel overblijven, om dat sy een geheel ander voedsel moeten trecken uyt vremde Aerde, ende onder eenen anderen Hemel leggen, verliefen de kracht, die haer van de Oude toe-geschreven wert: Sy schrijven de *Persiken* in *Persien* so vergiftigh te wesen, dat sy terfont yemant ombrengen: ende by ons, daer sy een sachter aerde, ende lugt hebben, sijne een aangename vrugt. *Scheerlinck* heeft hier weynig kracht, daer men met den selvigen eertijts te Athenen de misdadige plag te dooden, gelijk in 't exempel van *Socrates* by ons verhaelt is, in 't 3. deel 4. boek van *Schat der Ongesonthet* op 19. of laetste Cap. *Kool* en kan in *Egypten* niet gegeten werden om sijn bitterheit, daer hy by ons, ende elders voor salaet en moes, een aangename spijs is. De *Cappers*, die in *Afrika* voort-komen, vallen te scherp om te eten, daer de Spaensche ons strecken voor een lieffelicke souce. En de so gaet het voorts met andere. Selver in elck Lant, heeft elck Kruyt nog een bysondere plaetsch, daer het, na sijnen aert, ende eygen voedsel wast. Soo schrijven de Oude dat *Santorie* in den *Eliischen* acker vrugtbaer was, op de bergen onvruchtbaer, in de beemen maer een bloem en kreeg, in de dalen noch geen bloem en konde voort-brenghen. Wy bevinden oock merckelick dat *Lepel-bladeren*, *Bekeboom*, ende andere kruydé, veel van haer kracht verliefe, die ergens verplant sijn, van de plaetsch daerse van selfs na haren aert opstaen. *Virgilius* heeft sulcx mede aangemerckt in 't 2. boeck van sijn *Landbouwinge*,

Sponte sua quae se tollunt in lumini auras,

—lata, & fortia surgunt Quippe solo natura subest.

Daerom seyde *Prophyrus* dat de plaets, niet minder, als het vaderlant het beginsel aen de teiinge gaf. Waer door alles niet allefins en wast, ofte daer het al wast, als gedwongen voedsel, ende 't welk tegen sijnen aert strijt, insuygende, so goet niet en is, wat naerftigheyt daer oock toe gedaen wert.

Vidi ego lecta diu, & multo spectata labore,

Degenerare tamen.

De *Wijngaert* wert hier wel onderhouden, so dat by

Het IV. Capittel.

1. Hoe de krachten der Kruyden te kennen sijn uyt de
2. Smaeck,
3. Reuck.
4. Gelykenisse van Verwe,
5. Van Gedaente met de Deelen des Lichaems,
6. Ofte met de Gebreken.
7. Dan sekerst door de Ervarentheyt.

I.

NA dat met goede redenen, gelijk wy meenen, bewesen is het recht ghebruyck der Inlantsche Kruyden: so staet nu te vertoonē, hoe dat men tot kennisse van haer Krachten sal geraken. De krachten moeten in simpele, ende geen ghemengde Geneesmiddelen ondersocht werden: ende dan oock gelet, gelijk *Galenus* beyde vermaent, niet wat hoedanigheyt sy in haer selven hebben, ofte na haren aert ende gantsche nature, gelijk de Natuyrlicke wijgerige doen, maer nae datse met ons, ende onse nature ghestelt sijn. Teweten, niet ofte yet in 't gemeen heet, kout, vochtig, ofte droog is, ofte dat het eenigh ander dier kan verwormen, verkouwen, vochtig maken, ofte verdrogen, maer dat het sodanige hoedanigheden het Menschelicke lichaem mede-deelt.

De Enckele, ofte ongemengde Geneesmiddelen hebben hare kracht na drierley Hoedanigheyt, gelijk breeder aenghewesen is in het Eerste deel, 4 Boeck, Cap. 1. No. 5. van den *Schat der Onghesombeydt*. Nae de eerste, te weten, het uytsteken om eenigh element, dat boven de andere de overhandt heeft, is een Kruyt heet, kout, vochtig, ofte droog. Na de tweede, te weten de stoffe, is het een dun, ende sijn van deelen, het ander grof, ende taey. De derde hoedanigheyt en spruyt niet uyt de gematigheyt, nog uyt de stoffe, maer uyt de geheele selstandigheit, ende en is niet anders als een verborge eygenschap van haer gantsche wesen, gelijk daer sijn die asietten, ende het vergif wederstaen, ofte diergelijcke krachten hebben: gelijk die van den eersten slag, verwormen, verkouwen, &c. van den tweeden, openen, sluyten, &c. Van dese twee kunnen wy door kennelicke teyckenen komen tot wetenschap van haer krachten: maer de derde hoedanigheyt en is niet als door ervarentheyt te ondervinden.

De Ken-teyckenen werden ghestelt in Smaeck, Reuck, Gelykenisse van Verwe, ende van Gedaente met de Deelen onses Lichaems, ofte met de Gebreken.

2. Wel te recht berispt *Galenus*, een Bortert, die voor gaf, dat om de Krachten der Kruyden te kennen, de Sinnen geen plaets en hadden. Want hoe (seyt hy) weten wy dat het vyer heet, en het Ys kout is, als uyt het gevoelen? Ende die ontkennen wil, 't gene de Sinnen ons merckelik openbaren, die en sal niet weten waer hy 't beginfel van sijn bewijs-redenen van

hy oock rijpe ende smakelike *Druyven* voort-brengt, dan de selvige en kunnen even-wel geen goede wijn uytleveren. De *Meloenen* werden met groote sorghe op-gequeeckt, so dat sy ook tot haer volkomen grote komen, dan en hebben nergens nae de deugt, van de gene, daer sy uyt de Aerde, ende Lugt na haren ingeboren aert groeyen. Sien wy oock niet dat het een Land liever, ende weeldigher het eene Koren ofte Zaet draegt, als het ander. De geleerde Poëet *Virgilius* (ende de schrijvers van de Lant-bouwinge, hier voor gemelt, hem volgende) heeft daerom met goede reden, in sijn 1. boeck van de Lant-bouwinge, de Huyfluyden geboden, voor het zacyen, hier wel op te letten, seggende, dat al van den beginne elck lant, als een vaste wet, sijnen bysonderen aert van de Nature gekregen heeft.

*At prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
Ventos, & varium caeli praediscere morem
Cura sit, ac patrios cultus habitisque locorum,
Et quid quaeque ferat regio, & quid quaque recenset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvae,
Arbores fetus alibi, atque injussa virescunt
Gramina; nonne vides crocos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua thura Sabaei.
At Chalcybet nudis ferrum, virosque Pontus
Castoreo, Eliadum palmas Epirus equarum?
Continuo has leges, aeternaque fœdera certis
Imposuit Natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jacavit in orbem.*

Dit en heeft niet alleen plaetsch in Bomen, Kruyden, ende alles wat de Aerde voort-brengt: maer ook in de Beesten, Vogels, Conijnen, ende alle andere Dieren, die men hout, hoe goet voedsel dat men haer geeft, so en heeft het dien aert ende deugt niet dat sy selve in 't wild souden rapen, ende waer van sy beter varen. Men siet ook dat de Luyden, die uyt een verre Lant verplaetscht werden, eerst selve, ende daer nae hare navolgers door den aert van 't Lant haren ouden aert allenckkens veranderen. So schrijft *Fazelli* in sijn historie van Sicilyen, dat de Stadt van *Mazara*, daer de hoenderen groter waren, als ergens in Europa, ofte Afriken, door de oproerige Spaengjaerts in 't jaer 1517. overrompelt, ende na uytjagen van de Borgers, vijf jaren bewoont ende in die tijt alle de hoenderen verniet sijnde: als de inwoonders daer na weder quamen, mede brengende een deel paren uyt de naeste steden, dat hy selve gesien heeft de kuykens van de hoenders komende, door instorting van den Hemel, allenckkens tot de eerste grote sijn gewaffen. Kan de gelegentheyt van de plaetsch dit in de Dieren wercker hoe veel te meerder hebben wy, diergelijcke veranderinge te verwachten in de Plantsoenen, die vast in de aerde staen, ende dat wy sien hoe sommige (gelijk selfs de *Made-lieven*) door dickwils verplanten elcke reys veranderen.

daen sal halen. De Poët *Lucretius* is van het selfde gevoelen in sijn 4. boeck:

Invenies primis à sensibus esse creatam

Notitiam veri, neque sensus posse refelli:

Quid nisi sint veri, ratio quoque falsa sit omnis.

De Griekische geneef-meesters *Hippocrates*, *Theophrastus*, *Galenus*, als oock de Kruyt-beschrijver *Dioscorides*, ende na haer de Arabische, hebben allegader de kennelicke teyckenen van de Krachten der Kruyden, ende Droogen getrocken uyt den Smaek. Want also den selfden voortkomt uyt haer stoffe, ende gematigheyt, so kan hy te kennen geven wat heet, ofte kour, grof ofte sijn van deelen is. Het onderscheyt van den Smaeck wert gestelt negenderley, Scherp, Suyr, Vetachtig, Zout, Serp, Zoet, Bitter, Wrangh, Smets: waer van de drie eerste spruyten uyt een dunne stoffe, de middelste uyt een middel-matige, de laetste uyt een grove, ende aerdachtige.

Scherpe smaek is in 't gene geproeft sijnde op de tongh bijt, ende met eenen verwermt, ende somtijts oock als brant; gelijk *Peper*, *Loock Kerse*. Bestaet in een heete hoedanigheit, ende een sijne drooge stoffe. Derhalven al wat scherp, ende bijtende van smaek valt, dat heeft eenen aert na het vyer: den welken als hy noch niet te sterck en is (de hoedanigheden der droogen, werden na haer flappe, ofte stercke werkinge in vier graden onderscheyden) maer buyten den derden graed blijft, gelijk in *Hyssoop*, *Peterselye*, *Venckel*, heeft kracht binnen in 't Lichaem, om door te dringen, de wegen te openen, ende de dicke vochtigheden te verdunnen, van buyten opgeleit om de huut open te maken, de vogtigheden uyt te trecken, ende te doen vervlieggen. Dat nog scherper, ende heet over den derden graed is, ende geproeft sijnde niet alleen een groote scherpigheit op de tong en haet, maer nog met een dunnen damp in 't hooft optijght, het selve brant ende maect puyskens, gelijk *Moestaert*, ofte verwekt bladeren, gelijk *Loopijgh-kruyt*, ofte *Sondaew*, *Peter-kruyt*, ende *Water-banen-voet*, ofte doet verteren, en verrotten, gelijk *Rotte-kruyt*, ofte *Sublumaet*.

Suyresmaek prickelt mede met een bijtende sijnigheyt de tonge, doch sonder eenige wermte, ende komt voort uyt een dunne, ende drooge stoffe, welckers wermte, ofte door bederven vervlogen is, gelijk in *Azijn*, ofte dat de koude ongematigheyt van begin de sijne stoffe bygewoont heeft, gelijk in *Suyring*, ende *Citroen-sap*. Derhalven en is het *Suyre* niet minder doordringende, ende ontdoende, als het *Scherpe*: jae daer toe en is niet krachtiger, als den *Azijn*, insonderheyt wanneer hy out, ofte over-gehaelt is: want dan doet hy selver het metael, gelijk het *Citroen-sap* de paerlen, af-eten, ende verteren. Dan dit onderscheyt valt tusschen dese twee Smaken, dat het *Suyr* van buyten opgeleyt, niet en ondoet, ofte en doet vervlieggen, gelijk het *Scherp*, maer in tegendeel te rugge stoot, ende de Sinkingen keur, ende sulcx veel

stercker, als 't gene kour, ende t'samen-treckende is; want door sijnigheyt kan het de kouw dieper in dringen. So bevinden wy, dat den *Azijn*, de Sinkingen te rugh stoot, het bloeden uyt den neus, ende alderhande bloet-zangh, ende loop so door sijnen damp, selfs alleen, ofte met water ingenomen, tegen houd.

Vette, ofte *Smeerachtige smaek* en is eygentlick geen smaek, maer even-wel onder de selfde eerst gestelt van *Theophrastus*. Hy en vertoont gantsich geen hitte, noch scherpigheyt op de tonge, maer alleen eenen lijmerigheyt, daer de selve als mede bestreke blijft. Sodanige is in *versche Boter*, *Olye*, *Vet*, *Heemst-wortel*. Hy bestaet in een dunne, ende lugtachtige stoffe, dewelke in hitte, ende koude gematig is sonder droogte (want soude anders mede, gelijk *Scherp*, ende *Suyr*, door-dringen, ende door-snijden) deelachtigh van een luchtige vochtigheyt, waer door het gene vet is, insonderheyt bequaem valt om te versachten, ende vochtig te maekken.

Zoute smaek en verhit de tonghe niet seer, dan schrapte door sijn sterck verdroogen. Want hy en komt niet van seer scherpe hitte, maer die even-wel allencxkens ende metter tijd de aerdachtige deelen, dewelcke in de waterige vochtigheyt sijn, opdroogt, ende verbrant: so dat men in de soute smaek meerder droogte, als hitte gewaer wert. Sulcx blijkt voornamelick in het *Zout* ende *Salpeter*, ende minder in de *Zoutenelle*. Het gene *Zout* is, bestaet in matelick stoffe, als vermengt hebbende, waterige, ende aerd-agrige deelen, verdunt, prickelt, suyvert, ende opdrogende de overtollige vochtigheyt, bewaert voor bedervinge, te weten, matelick gebruyckt sijnde; want anders valt het, door te veel verdroogen, hinderlick.

Soete smaek is de mond liefelik, ende aengenaem, geen uytstekende hoedanigheyt deelachtigh zijnde, doch war na de wermte treckende. Ende ghelijck het werm *Water* ons koude leden met vermaeck verwarmt, tot dat de koude deelen daer uyt vervlieggen, sonder aldaer eenige moeyelicke hitte in de plaetsche te brengen: so is oock alle soetigheyt wermachtigh, maer sonder eenige scherpigheyt, blijvende binnen de palen van versoeten, ende versachten. Sodanigen smaek prouven wy in *Honich*, *Suycker*, *Soet-houde*, *Boom-varen*, *Vygen*, *soete Appelen*, ende andere soete Vruchten. Dese smaek heeft groote gemeenschap mer den *Vetten*, als beyde matelick werm sijnde, dan verscheelt in de stoffe, dewelke in de *Vette* wat dunner is, in de *Soete* een weynig grover, maer die even-wel niet en tredt buyten de middelmaet. Derhalven versagten de *Soete* dingen mede ten deele, maer minder als de *Vette*, gelijk sy oock (hoe wel *Fernelius* anders gevoelt) de rouwigheit so veel niet en veroffene. Dan also sy in stoffe ende gematigheyt de maet houden, so hebben sy kracht om de pijn te versoeten, te doen rijpen, ende etter te maken.

Bittere smaek is onsoet, ende tegenstaende, steekt uyt

uyt in *Alfen*, ende *kleyn Santorye*. Komt uyt een grove ende aerdtichte stoffe dewelke door groote hitte verbrant, ende verdrooght is. Waerom al 't gene bitter smaect, eenen heeten ende drogen aert heeft, ende een sonderlinge kracht om af te veegen, ende te fuyveren; onder weghen al mede slepende, ende afschrapende, dat het ontmoet, ende sulcx hoe bitterder, hoe stercker. Opent alle verstoptheyt, wederstaet de verrottinge, reynigt de vuyle sweringen, ende verdrooght de waterigheyt die daer in vloeyt. Ende in 't korte, kan alles lang voor bedervinge bewaren, ende goet houden.

Wrange smaect valt te samen treckende op de tonge. So seide *Plato*, dat de aerdtichte deelen in vochtigheyt gesmolten sijnde, te samen trecken, ende verdroogen de vochtige, ende gevoelicke deelen van de tonge. Is tweederhande. Sommige, gelijk in *Verjuys*, ende onrijpe Vruchten, bestaet in een middelmatige stoffe tusschen waterig ende aerdtichtigh, waer in niet de hitte, maer de koude, de overhand heeft. Want alsoe de onrijpe Vruchten metter tijd rijpende, van wrang soet werden, soo blijkt dat de soetigheyt haer aenkomt door de wermte, maer dat den wrangen smaect ontfont uyt koude. Al wat wrang smaect, is daerom verkoelende, verdroogende ende de Sinckingen beleten, ende dit is de smaect die in Latijn *Austerus*, ende by ons *Serp* soude mogen genoemt werden. Andere wrangigheyt, gelijk in *Galnoten*, ende *Granaet-schellen*, en is niet deelachtigh van merkelicke vochtigheyt: maer gantsch droog, ende aerdtichtigh, derhalven als koude ende 't samen-treckende, houden sy de Sinckingen tegen, als verdroogende sluyten sy de wonden, daer over een rove makende, ende als aerdtichtigh verdicken sy de vochtigheden; *Acerba* in 't Latijn geheeten.

Onsmaectelickheyt, ofte *Smettigheyt* noemen wy dat gantsch geen smaect en heeft, noch eenighe merkelicke hoedanigheyt op de tonge en vertoont. Indien men de smaect van *Suyver Water* vint in yet dat droog is, het selve magh geoordeelt werden by na gematigt, doch wat na de koude, ende drooghte hellende. Dan alsoo beyde niet uyt en steekt, soo en kander geen smaect, noch eenighe hoedanigheyt vernomen werden, gelijk in sommighe vruchten, als *Pompoenen*, ende *Eauwoerden*, als oock in *Terme*, *Spelte*, ende *Sijffel*. Welckers stoffe, alsoo sy recht klevende is, daerom voelt, ende stopt alle wegen, soo binnen, als buyten, versacht de rouwigheyt, ende heelt toe het gene van een gescheyden was.

Dit is so veel belangt de fuyvere, ende ongemengde smaken: maer de dingen, die verscheyde smaken hebben, sijn oock van verscheyde krachten. In *Alfen* prouwen wy behalven de bitterheydt, die haer eerst openbaert, eenige 't samen-treckinghe, waerom hy oock boven de fuyver-makende een te samen treckende, ofte versterckende kracht heeft.

3. Het tweede Ken-teycken van de 'Kragten der Droogen wert getrocken uyt den *Reuck*. Onse *Galenus* is hier gantsch tegen in 't 2. boeck van de Ongemengde, ofte Enckele geneef-middelen op 't 3. Cap. leggende het selve eenen grooten mislig te wesen, ende dat niet al wat heet is, juyft wel ruyckt, ofte dat wel ruyckt, juyft heet is. Dan hy schijnt tegen sijn selven te zijn, als hy in 't 10. boeck schrijft, uyt den reuck van oude *Kaes* (het welck een yegelick licht is) gheoordeelt te hebben, dat hy scharp, ende sterck was, ende daerom hem dede leggen op een Gichtig been, gelijk hier voor verhaelt is; ende insonderheyt als hy in het 18. Cap. van sijn 4. boeck getuygt, sommighe Kruiden te wesen, die ons terfont met haren reuck regen sijn; ende een geheelen strijt tegens den Menscheteycken, gelijk het sap van *Scheerlueck*, *Manne-bollen*, ende *Bilsen-kruid*. Aldaer verhaelt hy oock een kruid gesien te hebben, ontrent Egypten gewasfen sijnde, van so stercke ende onaengename reuck, dat hy 't niet en dorst prouwen, maer oordeelde het selve doodelick te wesen. Wel is waer dat den Reuck so valt niet en gaet, als de Smaect, alsoe de Smaect geschiet door het raken van de tonge sonder datter yet tusschen beyde is: maer in den Reuck schiet de Lugt tusschen beyde, die dikwils verandert (sonder dat wy 't gewaer werden) van wat anders, als het gene wy ruycken. Daer-beneffens is het wesen der Droogen ongelijk, ende uyt veel verscheyde deelen bestaende, gelijk wy terfont met eenighe Bloemen fullen aenwijzen, ende derhalven door eenderhande reuck geen kent-teycken en kunnen geven van haer krachten. Dingen die niet en ruycken en vertoonen ons geen merkelicke hoedanigheyt, 't sy heete, ofte koude, gelijk onsmakelicke een koude: maer alleen een grove selfstandigheit. De meeste Kruiden hebben eenen bysonderen smaect, maer weynige reuck. Die geen smaect en hebben, sijn oock sonder reuck, als mede de wrange soute, ende bittere. Want alsoe haet wesen, grof, ende aerdtichtigh is, so en kan het niet uyt-waessenen, om daer door reuck uyt te geven. Nu datter veel bittere dingen zijn, die ruycken, sulcx en komt niet door de bitterheit, maer datter een andere smaect by vermengt is, dewelcke uyt dunder stoffe bestaet, gelijk men bevint in *Citroen-schellen*, ende diergelijcke. Doch al ist dat *Galenus* den Reuck niet en schijnt toe te schrijven, om de gematigheyt van de Droogen daer door te kennen: soo hebben even-wel veel van de Oude geloofd, gelijk oock van de Jonge bevestigert, dat al 't gene wel ofte liefdelick, ende swaer ofte sterck ruyckt, heet ende droog was. Waer van de reden klaer is. Want den Reuck wert in een Kruid, ofte yet anders gebracht, door koken, op dat het sijn van deelen soude werden, om alsoe in ruykende dampen te kunnen uytwaessenen. Waerom heete, ende drooge Landen veel wel-ruyckende Kruiden geven hoewel oock sodanige, doch weynige, by ons, selver

in de slooten groeyen. Maer als men alle Ruycken-
de Kruyden heet ende droogh stelt, wat sal men dan
seggen van Rosen, Violen, ende diergelijke, dewel-
cke al gevense van haer eenen liefeliken reuck, even-
wel voor kout ghehouden werden? Tot antwoord
dient, dat in die Bloemen verscheyde deelen zijn, ee-
nige werme, ende veel meerder koude, waer na haer
gematigheyt gerekent wert: maer de werme geven
een dampigheyt op, van wegen hare sijnigheyt, de-
welcke leyt in 't uysterse van de bladeren, dat is, naest
aen de lucht. Sulcx blijkt volkomentlick hier uyt,
dat sodanige Bloemen, gestooten sijnde, gantsch ge-
nen reuck van haer en geven. Want in het slooten
werden veel grove, ende koude deelen vermengt
met de werme, ende sijne, die dan meest vervliegen.
Ende dat de selvige gantsch weynig sijn, is genoeg te
mercken aen den liefelicken, maer onstercken reuk
van sodanige Bloemen. Nu de meeste wel-ruycken-
de Droogen hebben haer werme, ende drooge Deel-
len, ofte alleen van binnen, als de gene die niet en
ruycken, dan gestooten sijnde, (want sy sijn van buy-
ten bekleet met een aerdachtig, grof, ende kout we-
sen, waer door het uytwaesselen van den reuck uyt
de inwendighe deelen belet ende in-gehouden wert)
ofte in eenig bysonder deel, ofte door haer gantsche
selfstandigheyt, gelijk de gene die so wel geheel, als
gestooten, goeden reuck uyt-geven De Napolitaen-
sche *Bapt. Porta*, schrijft 2. *Phytogn.* 40 dat Kruyden
van eenen reuck, mede van eender kracht sijn, ende
dat sy daerom openbaer liegen, die ontkennen, dat
uyt den reuck de krachten voort-komen Hy verhaelt
daer toe verscheyde exempelen, waer van wy hier
eenige, die by ons bekent zijn, sullen stellen. Zedoar,
ende *Confilie de Greyn* (daerom *Citrage* genoemd)
ruycken na de *Citroenen*, verstercken het Herte, ver-
quicken de Geesten, ende wederstaen het Vergif. So
doet oock *Ocimum citratum*, vel *Caryophyllatum*, *Ba-
silycum* met den reuck van *Citroenen*, ofte *Nagelen*. De
wortels van *Caryophyllata* (dat men *Nazel-kruyt* soude
mogen noemen) volgen in reuck, ende kracht de *Na-
gelen*; *Lavender-bloemen* de *Nardus*; *Scordium*, ende
Alliaria, ofte *Loock sonder Loock*, het *Loock*; *Kersse* de
Mossiaert; *Velt-cypres* de *Pijn-boom*; *S. Ians kruyt* den
Herds; *Muer ghestooten* de *Cancommers*; *Nip* de
Poley, &c.

4. By dese twee Kent-teyckenen van de Oude,
vougen eenige longhe Geneef-meefters een derde,
(?t welck sy wel voor het voornaemste rekenen) ge-
nomen van de uysterlicke gelijkenisse: waer mede
sy niet alleen aen en wijsen van de kennelicke krach-
ten in hoedanigheyt ende stoffe, maer oock van de
verborgen eygenschap. Hier komt voor-eerst in aen-
merckinge de *Verwe*. De Griecfsche *Galenus*, ende
den Arabischen *Averroës* en houden niet van de tey-
ckenen, die uyt de *Verwe* genomen werden, om dat
de *Verwen* bestaen in het buytenste van 't geverwde,

ende dickwils geschiet, dat de hoedanigheyt van het
geverwde deel, heel verscheyden valt van hoedanig-
heyt dier is in 't gehele, ende dat buyten geverwt is.
Ende dat derhalven de Wittigheit in *Snee*, ende *Kalk*
in *Canfer*, ende *Zout* gesien wert: dat het anders gele-
gen is met den *Smaeck*, die de inwendige hoedanig-
heden vertoont. Maer dese (volgens het oordeel van
den gemelten *Porta* 3. *Phyt.* 3) en overweghen de
sake niet in de rechte schale. Want wat heeft de *Snee*
gemeens met de *Kalk*, het *Zout* met de *Canfer*? de-
wijl wy niet en spreken, seyt hy, van alle wit, maer van
eenderhande, ende dat juyst niet boven op, maer oock
van binnen is, waer toe men komen kan door het
wrijven met de vingers, gelijk tot den *smaeck*, met
het knauwen, waer door het buytenste, met het bin-
nenste geprouft wert. De bloemen van *S. Ians kruyt*
sijn gout-geel, de bladeren bleeck-groen, wat nae den
gelen treckende, ende gestampt, ofte gewreven sijn-
de, geven een verwe het swart bloet niet ongelijk,
welcke veranderinge oock in de *Smaeck* plaats heeft,
die met de *Verwe* over een komt, ende te samen de
hoedanigheden aen wijsen, anders en soude de over-
een-stemminge van de werelt, die altijd moet vast
gaen, op malkander niet sluyten.

Hierom suyveren, veranderen, ende af-drijven de
Kruyden de Vochtigheden onses Lichaems, daer sy
in gelijcke verwe mede staen.

Het Bloet wert gefuyvert, ende kracht gegeven
door *Rosen*, *Violen*, de roode Bloemkens van *Bernagys*,
van *Offe-tong*, *Duyve-kervel*, *Guygel-heil*, *Klootken-
kruyt*, de wortels van *Mee-krappe*. Soo stelpen oock
den Bloet-loop de selfde roode wortels van *Mee-krap-
pe*, als mede van *Tormentille*, van *Herts-tonge*, van *Pa-
rig*, de roode *Rosen*, root *Sandal-hout*, *Draken-bloet*, *Ro-
de aerde*, root *Coraal*, *Bloet-steen*.

Met de Gal hebben gemeenschap om de selfde te
bereyden, ende af te setten, *Citroen-sap*, *Saffraen*, gro-
te, ende kleyne *Santorye*, *Velt-cypres*; *Stinckende-gaur*,
Rhabarber, *Aloe*.

De verwe van de swarte Gal is in *Cappers*, *Varen*,
Boom-varen, *swarte Wyngaert*; *Sene-bladeren* de wor-
tel van *Swart-nief-kruyt*: die de selve bereyden, een-
ge afdrijven.

Met het *Pituita*, ofte *Slijm* komen in verwe over
een *Agaricum*, 't zaet van *wilde Saffraen*, *witte Nief-
wortel*, *Turbith*, *Coloquint-appel*: die de selve uyt den
lijve af-jagen: gelijk de witte Bloemen van de *doove-
Netelen* den *Witten-vloet* stelpen.

Dan niet regenstaende, dat dit van wegen de ge-
lijkenisse der *Verwen* in ontelbare Kruyde seer wijt-
loopigh aangewesen wert in 't gemelte 3. boeck van
Porta: so dient hier wel waergenomen 't gene *Gale-
nus* waerschout, *Indien yemant* (seyt hy 1. *Simpl.* 9.)
wil tot overvloet van uytwendige dingen, eenig be-
trecken, daer en hebbe ick niet rogen: maer ik vade be-
daer goeds acht op te nemen. Want het is een losse saeck,
ende

ende en heeft niet weynig wegen om bedrogen te werdē. Derhalven en is hier alleen niet veel op te staen, te meerder dewijl de Kruiden, gelijk *Portia* selve bekenet, na haer plaets, als oock na haren ouderdom, in verwe komen te veranderen.

5 Komt ten vierden noch in achtinge, de uyerlicke Gedaente, die de Kruiden hebben met de Deelen onses Lichaems, ofte des selfs Gebreken: waer van wy eenige, die by ons wassen, ofte best bekenet sijn, alhier zullen bybrengen, beginnende van de gene die een Kenteecken dragen van de Deelen.

Oekernoten hebben de gantsche teyckeningh van het *Hooft*; den *Bolster* van het *Panne-vlies*, ende is derhalven 't zout van den selven seer bequaem voor het gequiste *Panne-vlies*; de *schelpen* hebben se van de *Pan*, ende gestooten sijnde werden bequaem gehouden tot de selfs quetsuren; de twee binnenste *Vliesen*, die om de keerne sijn, gelijcken seer nae de twee, die de *Hersfenen* bekleeden, gelijk oock de *Keerne de Hersfenen*, die hy versterckt, gestooten, ende met brandewijn besproeyt, op het hooft geleyt.

De *Knop van Peonye*, eer de bloem noch ontfloeten is, verstoont een gelijckenisse van het *Hooft*, met sijn naden, ende de aderkens die om de *Hersfenen* gaen, ende in dien-volgende nut voor alle sijn gebreken. De *Bloemen*, die daer na uyt-komen, openen het buytenste velleken, 't beekeneel niet qualick gelijckende, als oock het zaet, 't welck daer na als een blixem uyt sijn hau wen berst, verdrijft de *Vallende-Sieckte*.

De *Plompen* gelijcken mede het *Hooft*, wiens heette siekten sy oock helpen.

Slaep-bol, ofte *Man-kop*, heeft sijn naem na de gedaente van 't *Hooft*, ende sijn bequaem voor *Hooft-pijn*, ende in verscheyde *Siekten*, om het *Hooft* in ruste te brengen.

De teyckening van het *Hooft*, ende van het *Hayr* is in de *Spongyekens*, ofte dat hayrig sacht gewas, het welck in 't midden vande doornen aen den wilden *Roselaer* somtijts wast, verweckt mede den *Slaep*, daerom in hooghduytsche letters *Schlaf*, ende *Schlaf-faffel* in Duytslant genoemt, ende d'assche met honig vermengt, belet het uytvallen des *Hayrs*, gelijk *Plinius* getuygt 25. *Nat. 2*. Waer toe, om de selvige reden, mede doen de *wollige-hayrken* van *Linck-doffen* van *Reer-veders*, ende *Wegh-duffel* de *Wolligheyt*, die aen de *Qucen* groeyt, de *Boom-mosch*, *Venus-hayr*, ofte (het welck wy in de plaetsch ghebruycken) *steen-ruye*, ende alle d'andere genaemde *Hayr-kruiden*.

De *Bloemen* van *Ongen-troost*, *Hruijs-kruid*, (soo genoemt, om dat de *Haviken*, ofte *Vaicken*, het selve tegens haer doncker gesicht gebruycken) *Gansersck*, ofte *Silver-kruid*, *Gouf-bloemen*, *Anemone*, *Moeder-kruid*, *Sterre-kruid*, hebben eenige gelijckenisse met de *Oogb-appel*, ende is derhalven haer sap in de *Oogen*

gedruypt sijnde seer bequaem voor de *Duyfsterhey* ende andere gebreken der *Oogen*.

Mans-ooren, hebben na de ghelijckenisse van de bladeren haren naem. De *Conserve* van haer bloemen is goet om 't ghehoor, ende de geheugenisse te verstercken.

De gomme die uyt de *Struycken* van *Vlier-vloeyt*, *Vlier-oor*, ofte *Judas-oor* genoemt (om dat men meent *Judas* aen een *Vlier-boom* verhangen te sijn, het welck seer anders verstaen wert van den hoogh-geleerden Heere *Hemsius* in sijn *H. Oeffeningen* op 't *N. Testament*) is bequaem tot alle geswellen van het *Oor*.

Muyjen-oor doodet de *Oor-wormen*.

De bladeren van *Verckens-broot* hebben groote gelijckenisse met de *Ooren*, ende de wortels helpen tot het *Tuyten*, ende de *Doofhey*.

Slecken met langhe oorkens werden ghekoockt in water met zout, dan geschuymt, ende gedroogt, daer nae geweekt in *Olye* van *Amber*, ende over-ghehaelt. Den *Olye*, die daer uyt druyp, is seer goet voor de *Doofhey*.

Bruyn-heyligh verstoont met sijn rou lang-werpigh blad de gedaente van den *Neus*, ende doet met sijn sap den verloren reuck weder komen.

Muer-peper heeft de teyckeningh van het *Tant-bleysch*, ende wert over-sulcx bequaemlick gebruykt, als het selve door de *Blaeuschuyt* bedorven wert.

Het zaet-huyfken van *Bilsen-kruid* gelijckt een *Kies* ende stilt, den uytgeperften *olye*, ofte het af-siet-sel in azijn gedaen, ende daer mede gespoelt, de *Tant-pijn*; soo doen oock de *Paerde-bloemen*, in 't *Latijn* *Dentes leonis*, ofte *Lecuwen-tanden* geheeten, als mede *Dentaria*, ofte *Tant-violen*.

Varen-wortels, die als *Tanden* over een leggen, stilt den pijn van de *Tanden*, maken de selve vast, ende sijn nut in de *Blaeuschuyt*. Het selve doen de keernen van *Granaet-appelen*.

Pingels hebben groote gelijckenis met de *Voor-tanden*, welckers bladeren in azijn gesoden de *Tant-pijn* versachten.

Herts-tonge, ofte *Bistorta*, *Honts-tonge*, ofte *Cynoglossum*, gelijcken met haer langwerpige bladeren een *Tonge* ende sijn seer bequaem tot gorgel-water om de geswollen, ende ontfteken *Tonge*, *Amandelen*, ende andere deelen van den *Mont* te helpen.

Hals-kruid, welcken naem het oock voort in het *Griecx* ende *Latijn*, om de gelijckenisse die sijn kloks-wijse bloem (daerom mede *Companula* ghenoemt) heeft met de *Keel*, brengt van wegen die gelijckenisse groot behulp, schrijft *Lobel*, so wel inwendigh, als uytwendig aen de *Keel*, geswollen, op-gewreven, ofte verveit sijnde, als men daer van een gorgel-water, pap, ofte stoving maeckt. Het welck oock streckt voor de geswollen, ende ontfteken *Amandelen*, als mede voor den *Huyg*, waer van het *Uouularia* geheeten is na *Uvula* dat is, net lalleken, 't welck in den *Huyg*

te lang hangt. *Winter-groen* (dat 's winters, so wel als des somers groen is) heeft de selfde gelijckenis, ende kracht.

Longen-kruyt, ofte *Onser-vrouwen-melch-kruyt*, *Steen-longen-kruyt*, *Wael-wortel*, sijn wonderlik goet, volgens de gelijckenisse van haer bladeren, voor de gebreken van de Longen, selver oock de Teringe; als mede sijn de *Spongiachtighe*, die overvloet hebben van luchtige wermte (gelijk de Longen) ende de rouw sijn, als *Boom-mosch*, de soorten van *Wolck-kruyt*, die om datse vol Lucht sijn, de Longen, Slag-aderen, ende de Herffenen selve toe-geeygent werden, ende derhalven veel bequamer vallen voor de Tering, om de Borst te suyveren, ende de Sinckingen te beletten, als de Syropen, die daer voor in 't gebruyck sijn.

Citroenen, *Orangjen*, *Quaen*, *Granaet-appelen*, *Confilj da Greyn*, hebben alle groote gelijckenisse met het Herte, ende dien-volgende sonderlinge kragt om het selve, selver oock door haren reuck, te versterken.

Edel Lever-kruyt heeft bladeren als een groote klaver-blat, uytbeeldende daer mede de *Lever*, wiens swackigheydt uyt hitte sy te bate komen. Waer toe mede strekt het *Steen-lever-kruyt*. De *Peren* sijn oock om de selfde gelijckenisse de *Lever* dienstigh.

Herts-tonge, ofte *Phyllis*, als oock *Steen-waren*, ofte *Milt-kruyt*, om de gelijckenisse die sy hebben in haer lange bladeren met de *Milt*, ontdoen, ende openen haer verstoppinge.

Gengber, de wortel van *Angelica*, *Ajuyn*, *Loock*, hebben de teykenen van een koude *Maeg* te verwerpen.

Het draeyen van de *Derimen* volgen *Hoppe*, *Winde*, *Vyl*, *Alfs-rancke*, welckers affietfel sonderlinge dienstigh is voor het *Colijck*.

Daer en is niet dat de *Nieren* beter gelijckent, als de *Turckische boontjens*, streckende om haer kracht te vermeerderen.

Kriechen over zee, oock *Vesicaria*, ofte *Blaes-kruyt*, na de gelijckenisse genoemd, setten het water ende 't graveel af.

Kalfs-voet, ende *Spert-wortel* krijgen tusschen haer bladeren een steel, ontrent een spanne hoog, voortbrengende een lanckwerpig omwinfel, als een schein wijt open staende, uyt het midden van 't welke een langhachtigh doddeken voort komt, wiens wortelen met wijn in-gedroncken, verwecken, begeerlicheydt om diergelijcke ghereetschap in 't werck te stellen: gelijk mede doen de *Onpers-eyeren*, ofte *Zee-Campernoelye*, dat is de *Phallus*, beschreven by den hoogheleerden *Dr. Adriaen de Jonge*, van Horen.

De *Satyrs* sijn by de oude Heydenen ghehouden geweest voor *Velt-goden*, die gantsch onkuyfich, ende ritfich waren, waerom de *Kruyden* die daer toe strecken, ende trecken, *Satyria* genaemt sijn, ende nae de gelijckenis van haer twee ronde wortelkens, *Klootjens-kruyt*. Welcke wortelkens, beneffens de *Aerdnoten* die het vetste van 't Lant roven, 't selve weder-

om besteden. So doen oock *Bies-loock*, *Lelye-wortels*, ende *Boomen*, waerom de laetste wel lichtelik van den wijsgerigen *Pythagoras* aen sijne leerlingen verboden sijn. Siet *Agell* 4. Noct. 11. Het *Boom-meel* wert mede bequamelik geleyt op de swellingen van het Gemagt.

Ronde Aristolochia heeft de gedaente van de *Lijfmoeder*, ende helpt de selve in de verlossinghe, ende suyveringe; gelijk de *Savel-boom* oock doet, om de gelijckenisse, die hy heeft met de *Moer-aderen*.

Navel-kruyt, met sijn ronde, ende holle bladerkens den *Navel* (in den welcken sommighe de plaats van geylighet stellen) niet qualik gelijkende, is bequaem (gelijk *Dioscorides* schrijft) om de gefloten, ende bekleemde *Roede* losch te maken.

Handen, ende *Voeten* werden toe-geschreven *Sarnikel*, *Wonder-boom*, ofte *Mollen-kruyt*, in den Apoteek na het Frans ende Engels, met den naem van *Palma Christi* bekend, ende hebben groote kracht tegens de *Gicht* in *Handen*, ende *Voeten*; als oock *Hermodytylen*, die de vochtigheden uyt de *Gewrichten* trecken, gelijckenis hebbende met de knobbelen daer op komende.

Paerde-slaert, ende *Varen wijcken* hebben de teykenen van den *Rug-graet*, ende geneesen de *Pijn* aldaer vallende, als mede *Sciatica*, ofte *Heup-pijn* (*Heup-gicht*).

Wegbree vertoont de gelijckenisse van *Aderen*, ende *Zenuwen*, gelijk oock *Savel-boom*, ende komen dien volgende hare gebreken te hulpe.

Hypericum, ofte *S. Lans kruyt*, by de Apotekers *Perforata* genoemd; om dat de bladeren vol kleyne gaetjens sijn, opent de onsenlicke gaetjens van de huyt, het sweet daer door uyt-drijvende.

Dit is van wegen de ghelijckenisse met de *Deelen* van ons *Lichaem*, voight die van de *Sieecten*, ende *Gebreken*.

6. *Mey-bloemkens*, ofte *Lelykens van den Dale*, hangen als droppels, ende sijn dien-volgende bequaem voor de *Sinckingen*, ende andere *Hooft-sieecten*, daer uyt ontstaende.

De half-maens-wijse *Steen*, die boven het oog van de *Carper* groeyt, wert gepresen in die *Popelsy*, dewelcke aenkomt met trecking van de spieren, die boven de oogen zija.

Al 't gene den *Steen* afdrijft is meest met eenighe steenige gedaente geteyckent, gelijk *Steen uyt een Menschen-blaes*, uyt een *Spongye*, *Losch-steen*, *Ioodsche steen*, *Keyen*, *Mispel-steenen*, *Injube-steenen*; *Keernen van Persick-steenen*, van *Kersche-steenen*; *Steen-zaat*, ofte *Paerle-kruyt*; *Creeften-oogen*; *Cicors*, *Genever-besjen*, *Kriechen over zee*, *swarte Aelbesjen*, *Aert-besjen*, *Braem-besjen*, *Hinre-besjen*, *Ajuyn*.

Sindaw ofte *Lopig-kruyt* heeft de teyckening van *Kancker*; als mede *Maen-kruyt*, met het welke *Carricheer* schrijft alle *Kanckers* in de borst gheheelen te hebben.

De wortelen van *Ledt-gras*, gelijcken seer wel de *Wormen* der kinderen, die daerom ook haer *af-sijfelen* kan dooden, en *af-jagen*. Ick moet hier tusschen beyde voegen een *Kucht* van seker *Quack-salver*, die ick vinden de in den *Apoteek*, vraghe de wat sy in haeren *Worm-koek* deden, waer op hy antwoorde, datter niet beter en was, als het gemeene *worm-kruyt*, ofte *Zecnar-zaet* (dat hy daer koit) maer dat sy in 't eerst, als sy over quamen, het selve daer in lieten *backen*, en in 't laetste maer enkel *koek* en verkosten. Daer na gevraeght zijnde, hoe sy terstondt aen soo veel *wormen* quamen, seyde dat sy sommige hier, ende daer lieten *foecken*, oock eenige in haer *glazen* hadden van wit *wasch* gemaect, die uyt de rechte niet te kennen en waren, maer dat die stil moften staen. Dan als sy de *glazen* draeyden, roepende hier zijnde met hondert duysent hoorden, dat sulcx *Gras-wortels* waren. Het selve doen sy oock met de *wortels* van *Krabben-klaauw*.

In de holligheyt van de *knoppen* der *Rosen* vint men sommige witte *Meluenen*, ofte *kleyne Wormkens*, de welke gedrooght, ende gepoeyert zijnde, seer nuttelick voor de *Wormen* gebruyckt werden.

Agaricum, ende die gelijcken *Aenwas* van *boomen*, geneest den *Aenwas* onser *Leden*.

Voor de *schierpe*, en *stekende pijn* werden nuttelick gebruyckt *Kruyden* die *stekende bladeren* hebben, gelijk *Geneer*, *stekende Palm*, en alle de *foorten* van *Dijstel*.

Kruyden met *Knobbelige wortelen* werden dienstigh gebruyckt tot *knobbelen*, ende *geschwllen*, gelijk *Scrophularia*, soo genoemt om dat het de *klieren* in den *hals*, ofte *Krop-swaeren* (*Scrophulke* geheeten) kan helpen. Hier oock groot *Speen-kruyt*, om de selfde reden. Waer toe geen minder *kracht* en heeft *kleyne Gouwe*, oock *kleyne Speen-kruyt* geseyt, niet alleen van *buyten* opgeleyt, ofte mede *gestoof*, maer selfs oock in de *Kleederen* gedragen. Tot het selfde werden dienstigh gehouden *kleyne Speer-wortel*, *Wisselley-wortel*, *Ajuyn*, *Looch*.

Kruyden, die *door-boort* zijn, ofte de *gedaente* hebben van een *sage*, *bijt*, *pijl*, ofte yet anders dat *queten* kan, helen de *wonden*, gelijk *S. Ians-kruyt*, *Deur-was*, *kleyn Maen-kruyt*, *Sanikel*, *Betonye*, *Oyevaar-beck*, *Duy-sent-bladt*, *Agrimonye*, *Synnauw*, *Heydens-wondt-kruyt*, *Serraula*, ofte *saeghachtigh kruyt*, *Securidaca*, ofte *Bijl-kruyt*, *Peert-yser*, *Water-ruyters kruyt*, ofte *Krabben-klaauw*. 'T selve doen oock alle *Kruyden*, die een *langh*, en *klevent sap* hebben, als mede die *gomme*, ende *hars* uytgeven, gelijk *Wael-wortel*, *Heemst-wortel*, *Fabaria*, ofte *Crassula major*, in Hoogh-duydtlandt daerom *Wondt-kraut* genoemt. *Aloe*, *Myrrhe*, *Draken-bloet*, *Terebinthijn*, *Mastick*, *gomme Elemi*, *Sarcocolla*.

Kruyden met *vlackige* ende *schobachtige bladeren*, biten het *Schorst*, ende ander *ruyl* zeer, gelijk *Scabiose*, *Duyvels-beet*, *Patig groot Speen-kruyt*, *Varen*, *Boon-varen*, *Perffen-kruyt*, *Heris-tonge*, *Satel-boom*. Soo doen oock de *Mastelen*, ende andere *vlackens* van de *huyt* uytstaen, *Raep-saet*, en *Linjen*, als de selve gelijckende.

Kruyden, die *Slangen*, *Scorpienen*, ofte eenige andere *vergiftige besten* gelijcken, *geusen* hare *biten*, gelijk *Adder-kruyt*, ofte *Slangen-kruyt*, *Slangen-hoof*, *Ad-ders-tonge*, *Scorpien-kruyt*, ende veel andere, die ick hier niet en verhael, als ons weynigh te pas komende.

Ende dit is van wegen de *Teykeninge* der *Kruyden*, de welke geheel anders opgenomen wert van *Quercetanus*, Genees-meester van *Henrick de IV.* een *Het* die van de *Kunst*, en de *Genees-middelen* wel verdient heeft. Dese verstaet by de *inwendige teykeningh* niet de bysondere *geligntheit* van *verwe*, *gedaente*, ofte *maesel*: maer het *ondersoek* der *krachten* uyt drie *beginjelen* (waer uyt de *Chymisten* seggen alle te ontstaen) *Zout*, *Zwavel*, en *Quick-silver*. Want hy seyt, dat de *Smaeck* van het *Zout* komt, den *Reuck* van het *Zwavel*, de *Verwe* van *beide*, maer insonderheyt van het *Quick-silver*, ende dat derhalven de *Kruyden* hier in *anders* ende *anders* gestelt zijn, na dat sy *maerder* van het *eene*, ende *minder* van het *ander* hebben.

7. Nu al ist, dat de *Teykenen*, uyt de *gelijckenisse* te trecken, voor een *nietige leeringh* gehouden wert van *Dr. Dodons*, en *Dr. Spiegel*, ja oock dat *Libavius* wel derft seggen, *by geval* te komen, als de *dingen*, met haer *uyterlicke gedaente* over-*een-stemmen*: soo en is even-wel sulcx in 't minste niet te *verwerpen*. Want de *uyterlicke gedaente* en is de *Kruyden* niet *by geval* toegevallen, maer door de *gene*, die *alles* *geschapen* heeft, niet te *vergeefs* ende *sonder reden* in-*gehort*. Ende al ist dat ons de selve *onbekent* is, als mede wat de *gedaente*, en de *verwen* in vele *kruyden* beteekenen, daerom en is de *sake* niet te *minder*, dewijl wy wel moeten bekennen, noch weynigh te weten, by het *gene* noch te weten staet. Seer svel seydt den *Oudt-vader Lactanius*, dat niemant en behoef te dencken alles te weten, 't welck *Goddelick* is; noch niet met allen te weten, 't welck *beestelick* is; maer datter wat *tusschen beide* is voor den *Mensche*, te weten, een *wetenschap* met *onwetensheyt* vermengt. Vele *lyuden* ontkennen al 't *gene* sy niet en begrijpen, gelijk of de *waerheyt* haer *aeri* onverstant gebonden was. Wy bevinden gemeenlick dat uyt het *uyterlick wesen* wel geordeelt kan werden van *yemants aert*, *genegentheyt*, en *manieren*, en daer van is het *Spreeck-woort*, *Wacht u voor de gene*, die *Godt ge-teyckent* heeft. *Thersites* werd by den *Poet Homerus* beschreven voor de *leelickste* van alle de *gene*, die voor *Troyen* trocken, ende in sulcken *Lichaem* diergelijcken *ziel* te dragen. Soo spreekt den *Poet Martialis* oock van *Zoilus*, dat mede een groot *spotter* was:

Crine ruber, niger ore, brevis pede, lumine laesus,
Rem magnam praestas, Zoile, si bonus es.

Soo wert yemant die *bruyne*, en wat *ingevalle oogen* heeft, gelijk een *Lecuw*, geordeelt *sterck* en *moedigh* te wesen. Die *groot*, *klare*, *schierlicke*, en *straffe* heeft, wert gehouden voor *straf*, *wreet*, en *roofachtigh*, gelijk de *Beeren*, en *Wolven*. En die, gelijcker wijs de

Q

Lecuw,

Leeuw, een *ruygeborst* heeft, wert gelooft heet *gebakert* te wesen, en *wilde hayr* in den *neus* te hebben; en die *ruygebeenen* heeft, om dat hy daer in de *Bocken* gelijckt, *geyligh* te zijn. Een *geek*, sonder dat hy yet *geckelicks* spreeckt, ofte doet, is lichtelick aen *sijn wesen* te kennen. Als voorleden weke seker *Heer*, van de *Stads* onthaelt was geweest, vraegden *sijn Ed. my* na een van de *Schepenen*, die mede aen de *taeffel* geseten hadde, wie de *selfde* was; en niet tegenstaende hy *sijn Ed.* gantsch onbekent was, oordeelde niet te min uyt het uyerlicke soo van *sijne* manieren; en *genegtheden*, dat niemant, die hem van jonghs op *gekent* hadde, daer van zoude beter beschrijvinge kunnen geven. Even-eens weten oock *harders*, *jagers*, *ruyters*, en *vogelaers* uyerlick te sien, hoe de *dieren*, daer sy mede omgaen, inwendigh geaert zijn. Diergelijke *teyckenen* zijn de *Kruyden* sonder twijffel in geprent. Men seyt, *Droomen* is bedrog; maer soo uyt de *Droomen* (die wy maer en achten voor *droomen*, dat is beufelingen) door gelijckenisse de *waerheyt* kan voorseyt werden, waerom en zal men het selve niet aennemem van de *Kruyden*, die altijt op de *selfde* maniere wederom komen? Den *Droom* van den *Schenkeker*, dat den *wijn* daer uyt-geperst, aen *Pharao* schonck, leyde *Ioseph* uyt, tot *ontslaginge* van *sijne* *gevangenis*, en *herstelens* in *sijn* vorigh ampt. En hy voorseyde den *Backer*, dat hy *hangen* zoude, *Gen. 40.* als gedroomt hebbende, een *broot-korf* op het *hoofd* te dragen; daer de *vogels* uyt quamen *eten*; gelijck sy gewoon zijn, de *gehangene* op 't *hoofd* te picken. Om de *selfde* gelijckenisse konde hy *oordeelen*, uyt den *droom* van *Pharao*, dat de *seven* *vette*, en *magere* beesten, soo veel vruchtbare ende *schrake* jaren beduyden. *Gen. 41.* Soodanige *Droomen* zouden veel kunnen by-gebracht werden; dan uyt die drie is genoegh te sien, dat oock in de *Droomen* de gelijckenisse *teycken* geeft van *waerheyt*. Het selve en kan in de *Kruyden* nauwlicks ontcent werden, dewijl oock by de *Geneef-meesters*, die van dese *teyckeninge* niet geweren en hebben, door *lange* *ervarentheyt* onder-vonden is, dat vele *Kruyden* voor de *Deelen*, *welckers* gelijckenisse sy dragen, dienstigh en bequaem zijn. By exempel, *Prony*, en *Man-kop*, als geseyt is, voor het *Hoofd*, en de *Herffenen*: de *Hayr-kruyden* voor de *gebreen* van 't *Hayr*: *Varen-wortels* voor de *Tant-pijn*; *Curoenen* voor het *Herte*; *Boom-mosch* voor de *Longen*; *Herts-tonge*, en *Steen-waren* voor de *Milt*; *ronde Aristolochia* voor de *Lijf-moeder*; *Krieken* over *zee* voor de *Blaes*; *Steen-zat* voor de *Sien*, en veel andere van de *gene*, die hier voor verhaelt zijn.

8. Dan gelijck in de *Siecken* een *teycken* geen *vastigheyt* en geeft, maer *vele* te samen komende, by exempel noch *boest* alleen, noch *bloedige slaymen*, noch *korten adem*, noch *koorisch*, noch *stekende zijde-pijn*, noch *harde pols*, noch *niet te kunnen leggen* op de *goede zijde*, en wijfen elck geen *Pleuris* aen, maer wel als

sy alle, ofte meest by malkander zijn: op de *selfde* maniere en moet men niet staen op een *teycken*, om daer uyt te oordeelen van de *Krachten* der *Kruyden*: maer alffer veel op een *staen*. By exempel, *Noten-muscaet* is sterck van reuck, en *smaeck*, *geelachtigh* van *verwe*, en heeft de *teyckeninge* van het *Hoofd*, waer uyt wel af te nemen is, dat sy goet moet wesen in de *koude gebreen der Herffenen*. Want niemant en moet soo *stecht* zijn, als hy weet datter yet goet is voor eenigh deel van ons *Lichaem*, het selve sonder *onderscheyt*, gelijck de *onwetende* doen, zoude ingeven in *heete*, ofte *koude gebreen*. Dan hier is insonderheyt noodigh de *Ervarentheyt*; want de *enckele reden* zal dickwils yet schijnen toe te staen, het welck daer na in de *bevindinge* anders uytvalt. Dit bevint men insonderheyt in de *Chymisten*, die haer *nieuwe Geneef-middelen* wonderbare *krachten* toe-schrijven: maer als die *hoogh-dravende vleucken* aen de *Son* van *Ervarentheyt* raken, dan *smeltense*, en *schieten* met *Icarus* een *duycker*. Vorders gelijck alle *Konsten*, en alle *Wreken* door dagelicx *gebruyck*, en *gestadige oeffeninge* gevordert werden, als *Vegenius* wel schryft: so en *bestaet* de *Ervarentheyt* oock niet in 't *gene* twee drie *mael*, maer in 't *gene* dickwils *bevonden*, en daer wel op *gelet* is. Het welck aenkomt op het *Geneef-middel*, en het *Lichaem*. In 't *Geneef-middel* moet *toegesien* werden op de *menichte*, het *wesen*, *hoedanigheyt*, of het op *sijn eygen plaats* *gewassen*, ende op *sijn tijt* *geploekt* is. Hierom zoude wel *noodigh* zijn, dat al de *Geneef-meesters* (hoe-wel de meeste hier mede haer *weynigh* *bemoeyen*) de *Kruyden* selver *kenden*; want anders zijns even-eens als de *Omroepers*, die een *verloren kint* *uytroepen* met de *teyckens* die haer van andere *geseyt* zijn, het welck sy selver, al stonde het voor haer, niet eens en zouden kennen, gelijck *Galenus* dese gelijckenisse *gebruyckt* 6. *Simpl.* al waer hy *soodanige* oock *bequaemlick* *vergelijckt* by *Schippers* uyt de *boecken*. Nu de *Krachten* moeten *genomen* werden, niet na andere, maer alleen nae het *Menschelike Lichaem*: want dat andere niet en *schade*, het selve zoude voor den *Mensche* *vergif* kunnen wesen. En *sulcx* moet oock *geschieden*, met een *Kruyt* *evens*, want anders als *vele* by een *waren*, soo en zoude men niet kunnen weten, welck van alle de *genefinge* *gewrocht* hadde. Moet oock *gedaen* werden *volgens* den *raet* van *Aesculap* (also in *gesonde* de *Geneef-middelen* niet alleen *ondienstigh*, maer oock *schadelick* zijn) in de *Siecken*, en in een *enckel*, en *ongemenght* *gebreck*. Gelijck als *yemant* by een *verstoppe Lever* de *Koorische* hadde, in *sulcken* *geval* en zoude men van de *Cichorey* de *rechte* *proef* niet kunnen nemen, of sy heet. ofte *kout* was. Want laet *gebeuren*, dat de *Koorische* *achter* *blijft*: soo en weet men *noch* niet of de *Cichorey* *sulcx* *gedaen* heeft met *verkoelen*, ofte met *openen* van de *verstoptheyt*. Soo dat hier oock in *achtinge* *komt*, of *eenigh* *Geneef-middel* yet van *eersten*, ende *rechte* *uytwerckt*.

werckt, ofte door yet anders, en by toeval. Men vindt oock dat sommige Genees-middelen tot yet anders gebruyckt zijnde, by geval ons een andere werkinge leeren, waer van *Plinius* vele exempelen heeft in sijn *Natuurlijke historie*. Soo schrijft *Galenus* dat een *melaische* drinckende *Wijn*, daer een *adder* by geval ingekropen, ende gesmoort was, van sijn *laserne* genz. Waer toe sulcx daer na in gebruyck getrocken is. Dat, gelijk diergelijcke veel voorkomt; oock aengemerckt, onthouden en beschreyen werde, men zoude van veel krachten der *Kruyden*, en andere *midde len* weten, die nu geheel onbekent zijn.

Het V. Capittel.

1. *Inlandsche Kruyden voor het Hoofs, Oogen, Ooren, Tand en, Keel,*
2. *Borst, ende Longen,*
3. *Herte,*
4. *Maagh, ende Derm en,*
5. *Lever,*
6. *Milt,*
7. *Nieren, ende Blaas,*
8. *Lijf-morder,*
9. *Lidmaten,*
10. *Gefwellen,*
11. *Wonds-kruyden.*

NU genomen de verhaelde *Mereck-tykenen* en *gingen* alrijt ('t welck wy oock niet en seggen, want dan zoude het wel licht zijn, aen de *kennisje* der *Kruyden* te komen) niet vast, soo en soude even-wel ons voorstel daerom niet te minder vast gaen over 't gebruyck van ons *Inlandsche Kruyden*: dewijl de meeste al over lange versocht, en bekent zijn, hoe-wel niet soo volkomenlijck, of daer valt noch vry wat by te doen. Om tegenwoordigh een prouf daer van te geven, soo sullen wy de selve over de voornaemste *Deelen* en *Gebreken* alleen met haer namen bedee len.

1. Voor het *HOOF T*, ende 't verstercken der *Herf senen*, als oock om de *sinckingen* te beletten, zijn dienstlig *Honst-tonge*, *Yser-kruyt*, *Linde-bloessem*, *Mey-bloemkens*, *Pensée*, *Witte Plompen*; en de *Hoofs-pijn* wert verlicht door *rooden Heul*, ofte *Koren-rosen*, en *Bilsen-kruyt*.

Quade *Oogen* werden geholpen door *Braem-bladeren*, *Ende-kroost*, *Havix-kruyt*, *Gele-violetten*, *Melilotten*, *Mey-bloemkens*, *Oogen-ruost*, *Rogge-bloemen*, *Siinc-kende-gouwe*.

Voor de *OOREN* zijn *Beeren-klaum*, *Kleef-kruyt*, *Melilote*, *Muur*, *Onderhave*, *Oyevaar-beek* met den *knobbelachtigen wortel*.

Tot de *TAN DEN* helpen eenige de pijn verdrijven, eenige de losse vast maken van de volgende, *Bilsen-kruyt*, *Braem-scheuten*, *Ganserick*, *Prangh-wortel*, *wilde Passmaken*, *Vijf-vinger-kruyt*, *Weeghbree*, *Wolfs-melck*.

De *KEEL* wert gebeter door *Bramen*, *Duyvels-beet*, *Hals-kruyt*, *Heer-moes*, *swarte lacea*, *Indas-oore*, *Yser-*

kruydt, *Keel-kruydt* ofte *Mont-bout*, *Pemmingh-kruydt*.

2. *BORST*, en *LONGEN* suyveren, en gensen de *Teeringe*, *Aerd-noten*, *Broe-netelen*, *Caryophyllate*, *Claveren-zaet*, *water-Claveren*, *Cliffen-kruyt*, *Cleef-kruyt*, *Cortin-rosen*, *Duyvels-beet*, *Hoef-bladeren*, *Longen-kruyt*, *Malrove*, *Onderhave*, *Pensée*, *Scabieuse*, *Seep-kruyt*, *Steenruyte*, *water-Speer-wortel*, *Water-loock*, *Wael-wortel*.

3. Om het *HER TETE* stercken zijn bequaem gevonden *Herte-geffan*, *Mey-bloemkens*, *Robrechtis-kruyt*, *Slangen-kruyt*.

4. Voor de *MAECH* zijn *Alffen*, *Angelica*, *Bruyn-heylige*, *Cruys-wortel*, ofte *Cruys-kruyt*, *Gras van Parnasse*, *Havix-kruyt*, *water-Peper*, *Rakette*, *Zee-porceleyne*, *diein-geleyt*, *lust tot eten verweckt*.

De *DERMEN* werden geholpen in alderhande *Buyck-loop*, door *Aerd-noten*, *Dondr-baert*, *Eycken*, *Fonteyn-kruyt*, *Ganserick*, *Geruwe*, *Masen-pookkens*, *Krake-beyen*, *Lisch*, *Nagel-kruyt*, *Parrike*, *Paerde-staert*, *Pemming-kruyt*, *Reynete* ofte *Geyten-baert*, *Robrechtis-kruyt*, *Steen-longen-kruyt*, *onrijpe Stekel-besien*, *Tekens-kruyt*, *Verckens-gras*, *Weeghbree*, *Water-weeghbree*, *Wedericck*.

In *Colyck* door *Beemd-klavere n*, *Camille*, *Ganserick*, *Heyde*, *Yser-kruyt*, *Melde*, *Meliloten*, *Meester-wortel*.

In *Scheursel* met *Donsen* (de reden van *Lobel* en doet hier niet tegen) *Ende-kroost*, *Heer-moes* (al of men seyde *Heel-moes*) *Knawel*, *Sene-groen*, *Steen-ruyte*, *Valeriane*, *Wael-wortel*, *Water-epp e*.

Voor de *WORMEN* dienen *Alffen*, *Cruys-wortel*, *saet van Hoppe*, *Gras-wortels*, *wortels van Ledt-gras*, *Negel-bloemen*, *Pestilenty-wortel*, *Reyn-vaer*, *kleyne Santorye*, *Varen-wortels*.

Voor het *SPEN* zijn *Een-bladt*, *Eeren-prijs*, *Keyckens*, *groot ende kleyn Speen-kruydt*, *Water-loock*.

5. Tot *Verstoppebeyt*, *Gele-sucht*, *Water*, ende andere *gebreken* van de *LEVER* zijn bequaem bevonden, *Agrimonye*, *Alfs-rancke*, *Beeren-klaum*, *Bingel-kruydt*, *Boelkens-kruydt*, *water-Boelkens-kruydt*, *Brem*, *Caryophyllate*, *Conyza*, *Eeren-prijs*, *Siinc-kende Gouwe*, *Havix-kruydt*, *Helloborine*, *Hoppe*, *Innettekens*, *water-Klavere n*, *Lever-kruydt*, *Motten-kruydt*, *Onderhave*, *Paerde-bloemen*, *kleyne Santorye*, *Sene-groen*, *Seep-kruyt*, *Vlier*, *witte Wijngaert*, *Zee-winde*, ofte *Zautenelle*.

6. Om de *MILT* te ondoen, ende het *grof bloedt* daer in te beryden, dienen *Brem*, *Boter-bloemen*, *Duyve-kervel*, *Eeren-prijs*, *Gamanderlij n*, *Lepel-bladeren*, *Prangh-wortel*, *Robrechtis-kruydt*, *kleyne Santorye*, *Seep-kruydt*, *Splith*, *Varen*, *boom-Varen*, *Veyl*, *Vijf-vinger-kruydt*, *Water-epp e*.

7. Om de *NIEREN*, ende *BLAES* te suyveren, ende het *Water*, ende *Graveel* af te seiten, hebben, langh ende dickwils versochte *kracht*, *Aerd-mofch*, *Bek-boom*, *Bingel-kruydt*, *Boter-bloemen*, *Braem-beyen*, *Brem*, *Broe-netelen*, *Camille*, *Cliffen-kruyts-zaet*, *Conyza*, *Cruys-distel*, *Cruys-kruyt*, *Distel onser Vrouwen*, *Boter-bloemen*, *Duyven-voet*, *Eeren-prijs*, *Glas-kruyt*, *siinc-*

stinkende Gouwe, Hadigh, Herte-geftan, Hoppe, Yfer-kruyt, Ledt-gras, Loock sonder Loock, water-loock, Maluwe, witte Maluwe, Nagel-bloemen, Onder-have, wilde Pastinaken, Pestilenty-wortel, gele-Plompen, Prang-wortel, Quendel, Radys, Rakette, Riet-wortel, Robrechts-kruyt, Salomons-zegel, wilde Savye, Spuyse, Steen-ruyte, Steen-zact, Valeriane, Veyl, Verckens-gras, Vitsen, wilt Vlas, Water-eppe, Water-kerffe, Zee-por-geleyne.

8. De opstijgende LYV-MOEDER gaet neder met zaat van Loock sonder Loock; de Stonden, die opgestopt zijn, worden overwicht, en den swaren Arbejd verlicht, door Byvoet, Bryn-beylgh, Catte-kruyt, Conyza, Cruy-kruyt, Distel onser vrouwen, Gele-wioltten, Herte-geftan, S. Ians kruyt, Maluwe, Mater ofte Moeder-kruyt, Meekrappe, Nagel-bloemen, Padde-bloemen, wilde Pastinaken, Pestilenty-wortel, Quendel, Riet-wortel, Salomons-zegel, kleine Santorie, wilde Savye, Valeriane, Water-eppe, Waterloock, De overvloedige stortingh der selver wert geselpe, ende de Lijf-moeder versierck met Aerd-noten, Beemd-klaveten, Bilsen-kruyt, Boom-mosch, Eycken, Gansrick, Geruwe, Lijch, Parrike, Penningb-kruyt, Peirde staart, Ruer-kruyt, groot en kleyn Steen-lange-kruyt, onrijpe Stok-besjen, Teskens-kruyt, Verckens-gras, Wat-wortel, Wal-stras, Wederick, Water-wederick, Water-zweghbre, Sant van Witten Maluwe.

9. In deuyterste L I D T M A T E n geneesen het Fladercyn, en andere Siecken, Byvoet (het welck seer geprefen wert in Bier, ofte Zee-water gekoockt, van Dr. Iason van Praug, in sijn 2. boeck van de onderhouding der Gesenbeyt, Gerard, ofte Fladercyn-kruyt, Herts-hoey, Madelieven, Onderhave, Verckens-broot, wortelen van Witte-wijnzaert.

10. De GESWELLEN werden versacht, ontlaen, verdwenen, ofte gerijpt, onder ontallike, door Alfen, Bingel-kruyt, Boonen-meel, Clissen-kruyt, Glas-kruyt, Maluwe, Quendel, Scep-kruyt, Speen-kruyt, Weeds: oock werme Koe-mis, die mede sonderlinge dienstigh bevonden wert selver in de Rose: gelijk door andere hoedanigheyt Robrechts-kruyt, Waeghbre, &c.

11. Om de vuyle en verouderde Scoringen te fuy-

veren, en de open WONDEN toe te heelen, strecken Adders-tonghe, Beck-scheym, Brem-rape, Bruynelle, Bruyn-beylgh, Clissen-kruyt, Crabben-klaerw, Cruy-wortel, Docke-bladeren, Een-blade, Eeren-prijs, Fonteyn-kruyt, Geruwe, Glas-kruyt, Guyl-beyl, manneken, en wijsken, Herts-hoey, S. Jacobs-kruyt, S. Ians-kruyt, Yfer-kruyt, Kleef-kruyt, Ledt-gras, Madelieven, Maen-kruyt, swarte Maluwe, Meekrappe, Onder-have, Paerde-staart, Penningb-kruyt, Persen-kruyt, groote Raelen, Robrechts-kruyt, Rogge-bloemen, Ruy-kruyt, Salomons-sigel, kuyt Santorie, Seno-groen, Strickende-gouwe, Thalictum, Varen, Veyl, Velt-ajuyt, Wael-wortel, Water-boelken-kruyt, Water-loock, Water-peper, Weeghbre, Winter-groen.

Onder dese zijnnoch vele, die tot andere, ende bysondere Siecken, en Gebreken merckelicken dienst doen, waer van, als van noch veel andere, wy de gedaente, plaats, tijdt, arde, en krachten, daernaeyd looppich zullen beschrijven. Wt het getal van de gemelte, en wel verfochte is genoegh te sien dat ons Lant niet gebrekelick is van Kruyden. Wat Genees-meester isser, die soo veel verscheide Wibeemse in 't gebruyck heeft? Isser wel eenen Apoteker, die tot dieuul van de Siecken meerder godwonge Kruyden in sijnen Hof aenhout, als in desen vryen en onbedwongen Hof uyt den aert van het lant sonder yemants toedoen van selfs opflaen; wellich groeyen, haer in-geboren krachten volkomenlick behouden, die sy de Siecken, voor dewelckesly in-gegeven werden, door haer natuyrlicke eygenschap bequamelick, en niet ongelijk meerder vordel, (gelijk my de menighvuldige onderwindinge geleert heeft) wonderbaerlick aenbrengen? Waer mede dan wy nu meenen bewesen te hebben, dat het onnoodigh is op eenander met soo veel kosten en gevaer te loopen soecken het gene, wy t'bin; ende beter hebben. Insonderheyt als by de Kruyden noch komt het gene onse Beesten geven, als Melck, Wej, Biter, Kaes, Honich, Morgh, Reusel, Gal, Mis, en andere, die elck haer bysondere en sonderlinge kracht hebben, hier na elck in 't bysonder, benevens de maniere van gebruycken, breeder te beschrijven.

Eenige

Uyt

HIPPOCRATES.

Eerste Boeck.

1.

Ons tijt is kort, de konst langh,
 En kans neemt waerdich baren gangh,
 Oock heeft het proeven zijn groter,
 Al leefde yemand hondert jaer,
 En schoon men yet met oordeel doet,
 Noch vindmen dickmael tegenspoet:
 Dies moet niet sterben den Medicyen
 In als geset en waeker zijn:
 Maer oock de Krancken synen vrient
 En wie hem in syn Siecke dient
 Heeft staegh te leyen op het stuck
 Of hem geuecke groot angeluck
 Dan noch al wat van buyten koemt
 Is hier oock nut te zijn geschroomt.

6.

Dit is van onts een wijs besluyt,
 In selle Siecken vinnigh kruyt.

13.

Vraeght ymand, watter voor een Man
 Den honger best verdragen kan?
 Voor-erst die na syn eynde gaet,
 Maer is dan noch in goeden staet.
 Daer na een die niet meer en wast,
 En schaeft 'et niet schoon dat hy vast:
 Maer ymand in syn jengdigh bleet,
 Lijt hinder als hy vasten moet.
 Dan kinders van een bijden geest:
 Die schaeft ver vasten aldermeest.

Veel te vreten, langh te vasten,
 Is noyt goet voor jonge gasten,
 Wilse zyn in goeden staet,
 Houde in best de middelmaet.

In alle Siecken kort of langh
 Is best een sachten kamergangh.

Uyt het Tweede Boeck.

1.

Wanneer de slaep een mensch vermoeyt,
 Dat sech hem dat de Siecke groeyt:
 Maer als de rust hem wel bekoemt
 Soo dient geen voorac ter geschroomt.

3.

Slaep ghy of waeckt ghy boven maer,
 De kunst die schar het beyde quaet.
 't Is beyde voor de leden quaet.

4.

Te luttel of te veel gesoet,
 En dede noyt het Lichaem goet.

5.

Vaelt ghy vermeytbeyt aen het Lijf,
 Niet door de last van u bedrieff:
 Maer die als sonder oorsaeck koemt,
 't Is tijt dat ghy voor Siecke schroomt.

6.

Heeft ymand yet aen hand of voet,
 Dat wec aen yemand anders doet:
 Maer hem doch niet met al en quelt,
 Dien is het dreyn gewis ontfelt.

7.

Soo ghy door loep van langen tijt
 Verswaekt en gantsch verhongert zijt:
 Soo leert de reden lieve vrient
 Dat u een langhsaem wordsel dient:
 Maer leed ghy onlanghs hongers noot,
 Soo hijt dan werdigh in het broot.
 U Maegh is best om metter spoet,
 En niet om traegh te zyn gevoet.

10.

Hoe meer ghy 't onweyn Lichaem voedt,
 Hoe dat het u meer hinder doet.
 Die spijs geest een Siecken vrient,
 Die maer gesunde lieden dient,
 Doet hinder aen den Siecken man,
 Daer hy een kloecken maeten kan.

11.

Met Dranck verquicht veel eer het bloet,
 Als het door waste spijs door.

16.

Een Lijf door honger uytgeput,
 En is geen lust of moeyte nut.

18.

Leert hier den aert van alle kost,
Wat haest vertoert words haest gelost.

20.

Die al sijn jonge dagen langh
Is hardt in synen kamergangh,
Die wordt ontrent den ouden dagh
Veel weecker als by voortijts plagh.
En ghy die jongh hardt-buyckigh waert,
Kryght in 't gemeen een sachtter aert.

49.

Een oudt Mensch tot verdrivet gewendt,
Die leet en sweet en moeyte kendt,
Draecht vry al beter synen last,
Als eenigh jongh en weeldigh gast.

51.

Gefellen als het wesen moet
Dat ghy geswackte deelen voert,
En doet dat niet met snellen spoet,
Want dat en was noyt zemandt goet.

Uyt het Vierde Boeck.

38.

Ontrent het deel daer zemandt sweet
Is veel de woonplaats van het leedt.

39.

Waar 't heet is of is byster kont,
Daer is 't dat sich het quaet onthout.

43.

Een stige Koorts den derden dagh,
Niet sachtter als sy woormaets plagh,
Sal naderhand niet stille staen:
Maer plagh dan harder aen te gaen.
Maer soose stilt dien eygen tijt,
Soo is het quaed sijn angel quijt.

83.

Die 's nachts veel nats te loofen plagh,
Heeft weynich afgangck op den dagh.

Uyt het Vijfde Boeck.

2.

Wie na een Wonde stuypen tijdt,
Die is ontrent sijn leste tijdt.

3.

Als zemandt uyt een Wonde bloedt
En dat in grooten overvloedt,

En kryght dan Kramp of schralen hick,
Dat hoort noyt Meester sonder schrick.

4.

Eerst Buyck-loop, Hick of Kramp daer naer,
Dat stelt het leven in geuar.

5.

Words zemandt stom na gulsich stuypen,
En valt daer na in harde stuypen,
Kryght by geen Koorts dien eygen tijt,
Soo is by stracke het leven quijt.

7.

Een die met stuypen is gequelt,
Wanneer by weyckigh jaren telt,
Die brengt de Kunst gesontbeyt aen:
Maer soo die jaren booger gaen,
En dat by komt tot vyfmaal vyf,
Dan xit de Doot hem op het lyf.

11.

Die Teringh heeft en heeft een wyl,
En spouwt dan eenigh seltsam quyl,
Valt dat in 't vyer en stincket dan,
Soo staet het slecht met onsen Man,
En dat wort des te meer geloofst,
Indien het hair valt uyt het hoofst.

12.

Wie van de Teringh is gevat,
Kryght by den buyck-loop boven dat,
Die make vry sijn Testament,
Want wis sijn tijdt die is volendt.

37.

Als aen een Vrouw die swanger gatt,
De Borst in haest ter neder staet,
Hout vast, dat om dit ongeval
De vrucht haer niet beloccken sal.

39.

Die noyt en baert, en niet en draeght,
Maer is als noch een frissche Marght:
Heeft sy dan soch des niet-te-min,
Soo houdt de jeught haer Stonden in.

Uyt het Vijfde Boeck.

42.

Die van een Soontje swanger gatt,
Heeft veel een schoon en bly gelaet:
Maer gaetse van een Meysien swaer,
Soo is haer wesen niet te klaer.

46.

Noyt pree ick al te veten bruyt,
Vermis het yet de moeder slyt:
U dient een schraelder, lieve vrient,
Wilt ghy van kinders zyn gediend.

Uyt het Derde Boeck.

9.

Een hoortz ontsteken in den berff,
Maect dickmael dat de mensche sterft:
Maer siecken in de lente-tyt
Die wordt men vry al liechter quijt.

Uyt het Sefte Boeck.

15.

Als yemandt langh den af-ganck heeft,
Hy dan ten lesten over-geeft;
Die make staet nyt dit geval
Dat hem den loop verlaten sal.

35.

Als yemandt swelt door water-sucht,
En dat by daer na bijster kucht,
Gesellen maect dan vasten staet,
Dat by in post ter aerden gaet.

Uyt het Sevende Boeck.

14.

Is yemandt in het boeft gewondt,
Hy dweept hem 't bren dien eygen stont,
Die worden baest sijn boestswoer quijt,
Want by verhuylt in korten tijt.

15.

Als yemandt eerst heeft bloest gesponwt,
Soo dat hy namsel wederbouwt,
En dater daer na etter koemt,
Soo wortter eenigh quaet geschroemt.

18.

Als eenigh mensch langh heeft gewaect,
Hy dan in dwepery geraect,
Of van de stuypen is gequelt,
Houdt dat by na den grave suelt.

Uyt het Achtfte Boeck.

18.

Wanneer de mensch sijn tijt bestuyt
Dan vlieghe de ziel allencxkens nyt,
En dan is 't lichaem niet met al,
Als vleesch, en bloedt, en snat, en gal.

Als een mensch begint te rasen,
En sijn buyck werdt opgeblasen,
En sijn nagels kent en blaeww,
Dan is 't leven wonder slaeuw.

Horat. II. Sat. 3.

Indienje siecke voelt, of ongewoont pijn,
En blyft niet sonder hulp, maer roept den medegijn.

Ovid. I. de Remed. Amor.

De Siecke doet te laet op sijn gesontheyt passen,
Wanneer door langen tijt sijn krankheyt is gewasschen.

Eurip. apud Stob.

Een die met goet beleyt de menschen wil genesen,
Moet letten op het volck, en op haer innigh wesen,
En op den aert van 't landt daer in de Siecke woont,
Soo doende werdt de konst na rechten eyfch getoont.

Ovid. I. de Ponto. 7.

Schoon dat een Medegijn den siecken mensch verlaet,
En dat sijn slantwe pul: bykans niet meren staet,
De hoop gelijckenwel en laet haer niet verwinnen,
Sy sweeft hem ombet bert, en speelt hem in de sinen.

Lucret. Lib. I.

Wanneer daer is een quelligh kint,
Dat tot geen bitter is gezint,
En daerom noyt een aelstem pil
In sijnen mont gedoogen wil,
Soo gaet de sweerg Medegijn
En maect dan dat, met soeten schijn,
Door suycer of door honich-raet,
Het bitter kruydt na binnen gaet,
En soo gebeurret dat het kindt
Sich door bedrogh genesen vint.

Met

*Met wat moeyte van outs, ende voor de Oost-Indische vaert, de Droogen in Egypten
(van waer de Venetianen, ende die van Genua de selfde in Europa voerden)
plachten gebracht te werden, (aengeroot op 't 17. blaet)
verhaelt den Italiaenschen schryver*

TOMASO GARZONI,

*In sijn gemeene plaets van al de Professien en beroepingen
des Werelts, in 't xc. Gespreck:*

DE Koningen van Egypten hebben certijts den handel van de Speceryen, en de Oostersche Genees-kruyden gehad, koopende de selve vande Arabiers, Perfianen, Indianen, en andere volckeren van Asia. En den Koningh Pholomeus Aulefes, Vader van de Koningin Cleopatra, (gelijck *Strabo* schrijft) troeck uyt dien handel twaelf Talenten 's jaers, verkoopende dese dingen weder aen de Schyten, Duytschen, Franschen, Italiaenen, Spangiaerts, Griecten, en andere Volckeren van Europa. En hebbende de Romeynen sich Meester van Egypten gemaect, nam dien handel noch veel meer toe, tot dat het Rijk tot de uysterse verminderingh begoft te vervallen, alwaer aldoe de Kooplieden alleen om winst bestonden over Zee en over Landt te reysen, en hun handel te drijven in Caffa, of in Tana, anders den Tanais, voerende hun Koopmanschappen met groote moeyten de rivier Indus op, na den Osus toe, en reysende door de Baetren of de Baetrianen, voerden hun kruyden met Cameelen, langhs de Rivier Osus, na de Caspische Zee, van waer sy hun Waeren verdedden door verscheyden Landen, maer voornamentlijck na Citraca, en de Rivier Volga, alwaer de Armeniers, Meden, Parthen, Perfianen en andere, de selve quamen handelen. Van Citraca wierden sy voorts nae Tartaria de Volga op-gevoert, en van daer met paerden nae Caffa, en andere Zee-havens by den Tanais, alwaer onse Europische Volckeren voornamentlijck de Venetianen en Genoefen deselve quamen handelen. Uyt Indien quamen oock dese Koopmanschappen aen de Caspische Zee tot Trebisonda, en gingen van daer nae de groote of Euxinische Zee, door de Rivier Taxus: maer zijnde dat Keyserrijk door de Turcken t'ondergebracht, wiert oock den handel aldaer vernieticht, en men begoft de selve den Euphrates op te voeren nae de Persische Zee, en van daer ten laetsten tot Damasco in Aleppo, Barutti en andere Zee-havens. De Soldanen hebben daer nae dien handel aen het Roodde Meyr en in Alexandria langhs den Nijl gedreven, maer niet in is hy Meester van dien handel, en brenghet de selve tot Lisbon; &c.

Van sulck een gewicht was het.

TWEEDE